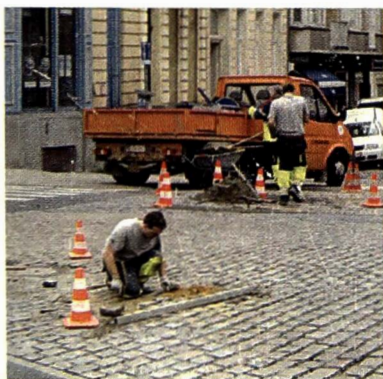

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
9e jaargang nr III - 2011
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152

Van Mensen en Dingen **Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen**

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) (Grimbergen).

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

WEBSITES EN E-MAILADRESSEN:

<http://www.kbov.be> - info@kbov.be
<http://www.huisvanalijn.be> - info@huisvanalijn.be
<http://www.museabrugge.be> - volkskundemuseum@brugge.be
<http://www.volkskundemuseum.be> - opgenomen in MAS
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - info@volkskunde-vlaanderen.be

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIESECRETARISSEN:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be
Elise Vos, mabelise@kbov.be
Francis Ascoop, francis@kbov.be
Barbara Vos, barbara@kbov.be
Adrien Brysse, adrien@kbov.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (tel. 09-227 98 66; jputzijs@skynet.be)

REDACTIE: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien Brysse, Luc Daels, Johan David, Bart De Nil, Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Willy Dezutter, Harlinda Lox, Peter Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van Cleven, Jolien Van Daele, Rinus Willemsen.

REDACTIERAAD: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elze Bruyninx, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magde Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxte, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

KBOV: tel. 049.811.14.96
e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro
Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-03275 14-23 c
BE92703032751423 BIC AXABBE22 van de
Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of
STEUNABONNEMENT.

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

AUTEURS GEZOCHT:

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

V.U.: Adrien Brysse, Clarissenstraat 14, Gent

ISSN-NUMMER: 1379-9460

Foto's op de kaft: J.P. Putzijs, A. Brysse, Verzameling R. Heughebaert

JAARGANG IX, 2011

Beste lezer,

Voor deze "Van Mensen en Dingen" hebben we gepoogd enkele minder vanzelfsprekende maar des te interessante onderwerpen aan te bieden. Sofie Veramme heeft twee jaar geleden een onderzoek aangevat met vrouwelijke studenten in de jaren vijftig als onderwerp aan de Universiteit Gent, dat daar enthousiast onthaald werd. We zijn dan ook verheugd dat zij een stuk uit haar onderzoek wilde gepubliceerd zien in deze "Van Mensen en Dingen".

Daarnaast was ook Karel De Wilde bereid een artikel te schrijven over gestorte torenspitsen. We zijn ervan overtuigd dat het inspiratie kan geven voor een uitzonderlijke uitstap naar een van de voorgestelde torens.

Barbara Vos gooide het over een heel andere boeg en geeft een boeiende kijk op de inhoud van de krant Het Volk voor de Tweede Wereldoorlog, die aantoonde dat alle gezinsleden werden aangesproken.

Ook Luc Devriese is opnieuw present in deze "Van Mensen en Dingen" en heeft een tweede deel voorzien voor zijn drieluik "Tradities overleven onopgemerkt". Hij heeft het deze keer over een vrij recente Europese ontwikkeling in de academische wereld, nl. de verandering van kandidaturen en licenties veranderd tot de graden bachelor en master. Spreken we hier over een vernieuwing of kunnen we de oorsprong in een ver verleden vinden? In het volgende deel verschijnt een voorlopig laatste derde deel van zijn hand.

Een kortverhaal van William Peynsaert werd eveneens opgenomen en van commentaar voorzien door de redactie. Daarnaast ontdekte Barbara Vos een achttiende-eeuws schimplied dat ze voor deze uitgave van een historisch kader voorzag.

In de rubriek Musea in de kijker hebben Vincenzo De Meulenaere en Rosa Devriendt-Mores hun kijk op twee tentoonstellingen/musea neergepend. Wij hopen u hierdoor warm te maken voor een bezoek aan het Belle Epoque museum in Blankenberge en de tentoonstelling over reizen en porseleinkaarten in het Liberaal Archief in Gent.

Wij wensen u veel leesplezier toe en hopen veel reacties te ontvangen op onze prijsvraag achteraan deze "Van Mensen en Dingen".

Voor de redactie
Jolien Van Daele

INHOUD

“En de juffrouwen vooraan!” Vrouwelijke studenten tijdens de ‘lange’ jaren vijftig (1946 - 1962) aan de Rijksuniversiteit Gent. 4

SOFIE VERAMME

Gedraaide torenspitsen. 29

KAREL DE WILDE

De verborgen schatkist van de periodiek. 44

BARBARA VOS

Tradities overleven onopgemerkt. Deel 2. Bachelor en master: gezelschap en meester 53

LUC DEVRIESE

3

Broer tegen Broer. 56

WILLIAM PEYNSAERT

Een 18de-eeuws schimplied. 67

BARBARA VOS

Musea in de kijker. 71

Prijsvraag Van Mensen en Dingen 2012. 79

“EN DE JUFFROUWEN VOORAAN!”

Vrouwelijke studenten tijdens de ‘lange’ jaren vijftig (1946–1962) aan de Rijksuniversiteit Gent

Sofie Veramme

Onderwijs is altijd een belangrijke factor geweest in terugdringen van onderdrukking. Al tijdens de eerste feministische golf van de 19e en begin 20e eeuw, werd er grote aandacht besteed aan onderwijs voor meisjes. Voor de Belgische context zijn klinkende namen als Zoé en Isabelle Gatti de Gammond niet weg te denken. Zij zagen onderwijs als een van de belangrijkste wapens in de strijd voor gelijke rechten. De mentaliteit zou hierdoor veranderen, en gelijkwaardigheid tussen man en vrouw zou spontaan volgen.

Maar was enkel onderwijs genoeg? Dit artikel situeert zich bijna 70 jaar nadat de eerste vrouwelijke student de leszalen van de toenmalige Rijksuniversiteit Gent binnenstapte. Sidonie Verhelst schreef zich op 6 december 1882 in om natuurwetenschappen te studeren. In haar studie ‘De eerste generaties meisjesstudenten aan de Rijksuniversiteit te Gent, 1882-1930’ beschrijft Anne-Marie Simon-Van der Meersch (1982) de opschudding die dit veroorzaakte en hoe de nieuweling in de auditoria een speciale plaats toegewezen kreeg in de uiterste hoek van de eerste rij, afgezonderd van de 45 andere kandidatuurstudenten.

Deze situatie lijkt mijlenver af te staan van het studentenleven tijdens de jaren vijftig van de vorige eeuw. We kunnen ons afvragen waarin de wezenlijke verschillen liggen, en of deelname aan hogere studies inderdaad een verschil heeft betekend voor de emancipatie van vrouwen. De opzet van dit artikel heeft echter als primaire doelstelling na te gaan hoe het studentenleven van vrouwelijke studenten aan de Rijksuniversiteit Gent er uitzag in de jaren na de Tweede Wereldoorlog tot 1962. Daarbij zal gefocust worden op de ervaringen van de studenten zelf.

Deze studie wil in de eerste plaats een vervolg zijn op de onderzoeken van Anne-Marie Van der Meersch (1982) en Annick Vandenbilcke (1987). Onderzoek naar studenten tijdens de jaren vijftig is zeldzaam. Zeker voor Vlaanderen is dit quasi onbestaande. De aandacht voor de vrouwelijke studenten na de pioniersters viel veelal weg. We kunnen ons afvragen of deze desinteresse voortkomt uit de idee dat dergelijke studenten *niet meer zo speciaal*

waren.

Als begindatum voor de periode waarover deze scriptie zal handelen, namen wij gewoon de einddatum van het onderzoek van Vandenbilcke dat eindigt met het jaar 1945-1946. Wij gaan verder en vangen aan met het academiejaar 1946-1947. Als einddatum voor de studie kozen we het academiejaar 1962-1963. Het jaar 1962 werd in een studie van de Baets en Vangrinsven (1990) over participatie in het universitair onderwijs, als scharnierpunt aangegeven. Ten eerste kreeg de totale studentenbevolking in dat jaar een sterke opwaartse ruk die bleef aanhouden tot begin jaren zeventig. Daarnaast werd in datzelfde jaar het aandeel studenten met een vooropleiding in het vrij onderwijs definitief groter dan dat van de studenten afkomstig uit het rijksonderwijs. In 1962 vielen studenten met een TSO-vooropleiding terug op 10% van de studenten. Bovendien keerde de verhouding in belangstelling tussen alfa- en bètawetenschappen helemaal om.

Was de rol die vrouwelijke studenten speelden inderdaad een van weinig betekenis? Waren zij in de studentenbevolking opgegaan en werden zij niet langer als *speciaal*, als een aparte groep van studenten beschouwd? Of waren zij volledig geïntegreerd in de studentenbevolking? Was de studententijd van vrouwelijke studenten te vergelijken met die van hun mannelijke collega's of waren er nog specifieke verschillen? Wat was hun motivatie om te gaan studeren? Hoe werden zij gestimuleerd? Welke vooropleiding hadden zij genoten? Uit welk sociaal milieu waren zij afkomstig? Wat bepaalde hun studiekeuze? En waarom kozen ze, vaak in volle Schoolstrijd, voor de Rijksuniversiteit Gent? Woonden zij thuis of zaten ze op kot? Maakten ze deel uit van de studentenverenigingen? Hoe was de verhouding met hun mannelijke medestudenten? En met de professoren? En in welke mate speelde het traditionele rollenpatroon mee in hun studententijd, zowel in hun keuzes en uitspraken, als in de manier waarop anderen reageerden?

Deze vragen trachten we te beantwoorden aan de hand van gegevens verzameld tijdens interviews die werden afgenomen met vrouwelijke studenten uit deze periode. Een aanvankelijk gepland kwantitatief onderzoek werd achterwege gelaten omwille van de problematische toegankelijkheid van het bronmateriaal. De aard van het onderzoek maakt het ook onmogelijk grote aantallen te ondervragen. Het bleef beperkt tot 15 studenten in totaal, aangevuld met een interview met een enkele professor uit de Ingenieurs- (Toegepaste) Wetenschappen. De ondervraagden (getuigen) volgden de richtingen Geschiedenis (7), Farmaceutische Wetenschappen (3) en Ingenieurswetenschappen (3).

Na het selecteren en contacteren van de getuigen, vonden de interviews plaats. Hierbij werd gebruik gemaakt van een vaste vragenlijst. We kozen echter resoluut om niet strikt aan deze vast te houden, maar ze eerder als een leidraad te benutten. Zo konden de getuigen hun accenten leggen tijdens het interview en kon er op bepaalde zaken dieper worden ingegaan zonder dat deze rechtstreeks verband hielden met de vragen op de lijst. Op

deze manier kon ook worden achterhaald wat de getuigen zelf belangrijk achtten. Deze methode is echter niet onfeilbaar. Hoewel we er op gelet hebben niet te veel van het eigenlijk onderwerp van de studie bloot te geven voor en tijdens het interview, probeerden sommige getuigen zo goed mogelijk in te spelen op eventuele verwachtingen van de interviewer.

Opvallend ook was dat de historici een *vlottere babbel* hadden dan de ingenieurs en farmaceuten. Terwijl bij de geschiedenisstudenten amper moest worden ingegrepen en de rol van de interviewer vaak beperkt bleef tot het stellen van enkele tussenvragen, was dit niet het geval bij de meeste farmacie- en ingenieursstudenten. Zeker bij de apothekers had de interviewer een grote invloed op de loop van het interview. Vaak werden vragen enkel met ja of nee beantwoord, waardoor er steeds verder moest worden gevraagd. Suggestieve vragen zullen zeker deel uitgemaakt hebben van de manier waarop de interviewer probeerde toch enige informatie te verkrijgen.

In deze scriptie wordt vaak gebruik gemaakt van de term *de lange jaren vijftig*. Hoewel deze benaming zeker vatbaar is voor discussie, hebben we toch geopteerd deze te gebruiken. In concreto beslaat het de periode van net na het herstel van de vroegere orde na WO II tot aan het begin van de woelige jaren zestig en zeventig met hun protesten en nieuwe sociale bewegingen. Deze term past vooral binnen de zogenaamde *kraamkamerthese*. Deze stelt dat de luidruchtige omwentelingen van de tweede helft van de jaren zestig onmogelijk waren geweest zonder een geleidelijke mentaliteitswijziging onder een kalm ogende oppervlakte, een *stille revolutie* als het ware. De precieze afbakening van de lange jaren vijftig, zeker in Vlaanderen, staat nog steeds ter discussie.

Percentages

Tabel 1: Percentage vrouwelijke studenten 1946-1962 aan de R.U.G

Bron: A. de Baets en K. Vangrinsven. Democratisering van en participatie aan het universitair onderwijs in Vlaanderen: 1945-1989, casus Rijksuniversiteit Gent. Deel 2. RUG, Adviescentrum voor studenten, 1990, tabel 44.

Academiejaar	Percentage vrouwen
1946-1947	13,1
1947-1948	14,1
1948-1949	18,4
1949-1950	16,6

1950-1951	15,5
1951-1952	16,0
1952-1953	15,4
1953-1954	18,6
1954-1955	19,3
1955-1956	15,0
1956-1957	15,9
1957-1958	17,5
1958-1959	17,1
1959-1960	18,5
1960-1961	18,8
1961-1962	19,9

Het is duidelijk dat de periode 1946-1962 geen spectaculaire evolutie kende. We kunnen echter wel spreken van een kleine gestage stijging van het percentage vrouwelijke studenten. Bovendien moeten we rekening houden met het feit dat de totale studentenpopulatie in de lange jaren vijftig verdubbelde.

Toegankelijkheid

Slechts vanaf 1918 hadden studentes aan de Gentse universiteit de mogelijkheid gehad een volledige middelbare cyclus te doorlopen. Toch betekende de verspreiding van middelbaar onderwijs voor meisjes niet het einde van het binaire denken over onderwijs. In het driejaarlijkse rapport van het ministerie van onderwijs voor de periode 1945-1947 werd nog steeds gesteld dat het middelbaar onderwijs er op gericht is *“mannen te vormen in de volste zin van het woord.”* (geciteerd in Vandenbilcke, 1987).

Na de Tweede Wereldoorlog werden inspanningen geleverd om het onderscheid tussen onderwijs voor jongens en voor meisjes tot een minimum te herleiden, althans toch in het rijksonderwijs. Vakken als huishoudkunde kregen steeds minder aandacht ten voordele van vakken zoals wiskunde, moedertaal en geschiedenis. Met het verwerven van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1948, werd meer belang gehecht aan het feit dat ook vrouwen de plichten en rechten van het burgerschap zouden begrijpen. Toch ontstonden er nog zogenaamde typische opleidingen voor meisjes die

de taken in het gezin centraal stelden. Vanaf 1950 echter probeerde men ook meisjes te overtuigen te kiezen voor 'mannelijke' richtingen. Dat kon niet beletten dat vele richtingen genderstereotypen op hun etiketten bleven dragen.

Het is wellicht ook niet overbodig hier te vermelden dat in de hier bestudeerde periode enkel Leuven en Gent Nederlandstalig universitair onderwijs aanboden.

Motivatie en stimulering

Bij alle getuigen was de weg van het secundair onderwijs naar het hoger onderwijs een evidentie. Hoewel de omstandigheden soms erg verschilden, waren de studentes en hun ouders overtuigd dat hogere studies nuttig waren. De voornaamste drijfveren die door de getuigen werden aangegeven, waren de zelfstandigheid die een diploma hoger onderwijs bood, talent hebben om te studeren en een grote leergierigheid. Daarnaast speelden de ouders van de getuigen een bijzonder rol in het motiveren van hun kinderen. Deze stimuli stonden niet los van elkaar, maar speelden op elkaar in en versterkten de motivatie om verder te studeren.

Het is opmerkelijk dat aanleg om te studeren slechts af en toe een rol scheen te spelen. Soms duiden de getuigen aan dat wanneer men zag dat ze een talent voor studie hadden, ze geacht werden dit ten volle te benutten. Daarnaast werd er geopperd dat het een pure evidentie was, een logisch vervolg op het secundair onderwijs. Er werd getracht om zo hoog mogelijke studies aan te vangen zonder daarbij de garantie te hebben al dan niet te slagen.

Er werd al op vrij jonge leeftijd rekening gehouden met de optie om later universitaire studies te ondernemen. Omgekeerd gold echter niet dat wie in de humaniora Grieks-Latijnse volgde, automatisch aan de universiteit terecht kwam. Een bijzondere aanleg leek dus, in tegenstelling tot de voorgaande periodes die Van der Meersch en Vandenbilcke hebben bestudeerd, niet meer tot een basisvoorwaarde te behoren om te studeren.

De grootste invloed die uit de interviews kon worden gedestilleerd, zijn de ouders van de getuigen. Zij lijken niet weg te denken uit de motivatie om te gaan studeren. Zoals hierboven al aangegeven, was een grote stimulans voor ouders dat hun dochters een goede toekomst zouden hebben. Er bestond als het ware een algemene wil van de ouders om hun kinderen hogere studies te laten aanvangen. Het feit dat ouders dit gingen steunen en in grote mate aanmoedigden, lijkt er op te wijzen dat in bepaalde milieus de controverse rond de vrouwenstudie helemaal verdwenen was. Opvallend is ook dat de getuigen vooral hun vader opvoerden als motiverende factor, in veel mindere mate hun moeder.

Merkwaardig is ook dat geen enkele getuige aangeeft dat ze problemen ondervond om haar ouders te overtuigen van het nut van het verder studeren, en dit zowel in de late jaren '40 als begin jaren '60. Toch lijkt het me te voorbarig te stellen dat iedere vrouwelijke studente zonder problemen kon verder studeren. Het voorbeeld van Lily Boeykens, een boegbeeld van de Belgische tweede feministische golf, illustreert dit treffend. Toen ze eind jaren '40 geneeskunde wou studeren, vond haar vader dat haar broers voorrang moesten krijgen en dat "studeren niet voor meisjes was." Daarop ging ze drie dagen in staking, schreef een artikel getiteld *Het recht van de vrouw om te studeren*, zorgde dat het gepubliceerd werd in een krant, en kreeg haar vader uiteindelijk zo ver haar toch te laten studeren.

We kunnen niet met zekerheid schatten aan hoeveel vrouwen hogere studie in de hier bestudeerde periode geweigerd werd. Het blijkt dat de vrouwen die wel met universitaire studies begonnen, daarbij gesteund werden door hun ouders. We kunnen ons niettemin afvragen in welke mate die steun samenhangt met het milieu waaruit de studentes afkomstig waren. Bijkomend kwantitatief onderzoek over dit gegeven zou hierop een nieuw licht kunnen werpen.

Vele getuigen maakten gewag van vrouwen die gingen studeren met het expliciete doel om een man te vinden, ongeacht in welke periode of in welke richting ze studeerden. Bepaalde richtingen hadden wel de naam veel vrouwelijke studenten aan te trekken die enkel dat doel voor ogen hadden. De getuigen halen het meest rechten en kunstwetenschappen aan. Er werd aangegeven dat deze vrouwen meestal afkomstig waren uit de rijkere Gentse burgerij en dat ze vooral door hun ouders gestimuleerd werden om aan de universiteit een man te vinden. Wanneer getuigen dit vertelden, werd er meestal heel expliciet bij vermeld dat dit niet hun eigen doel was en dat studentes die in hun eigen studierichting zaten, wél serieus studeerden. Ze hoedden zich er ook voor niet te veralgemenen, maar stelden dat er wel degelijk vrouwelijke studenten waren die dat als enige doelstelling voor hun universitaire studies hadden.

Andere invloeden of motivaties worden nauwelijks vermeld. Invloed van anderen dan familie, bijvoorbeeld leraars, situeert zich veel meer bij de studiekeuze, niet bij de keuze om te studeren zelf.

Samenvattend kunnen we stellen dat de wil van de ouders dat hun dochters zouden studeren bij de getuigen over het algemeen vrij groot was. Deze wens was vooral gebaseerd op de zelfstandigheid die een diploma zou bieden. Opvallend hierbij is dat de vrouwelijke studenten zelf deze motivatie minder vaak opperden. Voor hen was het zelf graag studeren de belangrijkste drijfveer. Aanleg speelde minder een rol, en verder studeren werd vaak al bekeken als een evidentie. Dit is een merkbare evolutie ten opzichte van de periode die door Vandenbilcke onderzocht werd. Terwijl tijdens het interbellum erg goede resultaten een must waren om te kunnen verder studeren aan de universiteit, moesten de naoorlogse vrouwen niet

langer primussen zijn om universitaire studies te mogen aanvatten. Tussen studenten Farmacie, Geschiedenis en Ingenieurswetenschappen kon geen onderscheid in de motivatie worden gevonden.

We kunnen ons afvragen of de lange jaren vijftig geen overgangperiode betekende waarin studeren van een voorrecht naar een logische vervolmaking van de studies evolueerde, zij het wellicht slechts in bepaalde sociale lagen van de maatschappij. Omwille van dat laatste is het interessant om na te gaan uit welke lagen van de maatschappij de getuigen afkomstig waren.

Sociale omgeving

Bij het nagaan van de sociale omgeving van de studenten, hebben we er voor gekozen ons hiervoor te baseren op de beroepsuitoefening van de ouders van de getuige. In de praktijk betekende dit veelal dat we ons gericht hebben op het beroep van de vader. Op één uitzondering na was elke moeder van de getuigen huisvrouw.

Dat een beroep niet noodzakelijk een juist indicatie vormt voor het sociale milieu van de vrouwelijke student, staat buiten kijf. Inkomen, prestige, levenswijze, net van inter-individuele betrekkingen, etc. maken deel uit van een sociale hiërarchie die vooral bepaald wordt door het beroep dat men uitoefent. Bovendien wordt het beroep dat men uitoefent vaak rechtstreeks beïnvloed door de scholingsgraad.

We gingen na welke de beroepen waren van de ouders om zo te achterhalen of het sociale milieu waaruit de geïnterviewden afkomstig waren, gelijkwaardig was. Helaas waren we niet in de mogelijkheid de hele populatie van vrouwelijke studenten kwantitatief te onderzoeken. We vroegen ons eveneens af of er verschillen op te merken vielen tussen de drie onderzochte richtingen.

Van twee getuigen bleef het beroep van de vader onbekend. Van de dertien andere getuigen waren er drie de dochter van een kleinhandelaar. Daarnaast was van drie getuigen de vader actief in het onderwijs. Van twee getuigen was de vader een fabrikant. Daarnaast was telkens één getuige de dochter van een bediende, van een professor industriële scheikunde aan de Rijksuniversiteit Gent en een brouwerij-ingenieur. Bij slechts één getuige was het moeilijk op het einde van de maand de eindjes aan elkaar te knopen. Veruit de meeste getuigen waren afkomstig uit milieus met een gemiddeld inkomen.

Eveneens opvallend is het feit dat van de twaalf getuigen slechts twee uit de hogere klasse afkomstig waren. Annick Vandenbilcke stelde dat de hoge burgerij enigszins afwijzend stond ten opzichte van vrouwenstudie. Voor

hen hield studeren als vrouw om later een beroep uit te oefenen een zekere sociale degradatie in. De opvatting overheerste dat een vrouw voorbestemd was om kinderen te krijgen en een goede echtgenote te zijn. We menen echter dat dit bij een getuige die haar studies aanving in 1962 en die afkomstig was uit de intellectuele middenklasse, al veel minder speelde. Ze stelde zelf dat het bijna als een evidentie werd beschouwd dat zowat iedereen verder studeerde. Of we dit kunnen doortrekken naar de hele periode, is twijfelachtig. Het lijkt ons eerder dat in haar milieu - de kennissenkring van de ouders bestond vooral uit ingenieurs en kunstenaars - deze mentaliteit zich al wijd verspreid had.

De relatieve ondervertegenwoordiging van de arbeidersklasse aan de universiteit lag volgens André Bonte (1969) aan de financiële onzekerheid die deze klasse in het verleden vaak had getroffen. Ze waren onderhevig aan economische crisissen en conjunctuurschommelingen. Hierdoor was deze klasse in de eerste plaats gericht op het bevredigen van de primaire behoeften. Er heerste een mentaliteit die investeren in een hogere scolarisatie enigszins tegenhield. Men was vooral gericht op zo snel mogelijk geld verdienen om te kunnen bijdragen aan het gezinsbudget en om op de eigen benen te staan. Volgens Bonte was dit niet louter een kwestie van financiële mogelijkheden, maar ook van een algemene onrijpheid om een dergelijke intellectuele investering te maken. Het is net door dat socio-economisch determinisme dat arbeiderskinderen vaak niet meegaan in een socio-economische statusverhoging. Bovendien zouden deze omstandigheden vooral vrouwen geremd hebben hogere, en zeker universitaire studies aan te vatten. De enige getuige afkomstig uit het arbeidersmilieu, merkte op dat er in haar omgeving niet veel begrip bestond voor het hoger opmikkelen. Maar tegelijk zei ze dat sommigen daar ook bewondering voor hadden. Bonte stelde ook dat de democratisering van het onderwijs niet door de arbeiders- en landbouwersklasse werd aangegrepen om zich hoger te scholen, maar vooral door de middenklasse werd benut. Deze zou een grotere onderwijsgerichte mentaliteit tonen.

We probeerden, naast het socio-economische profiel, ook het intellectuele niveau na te gaan. Als graad hiervoor namen we het graag lezen. Op dit vlak ontwikkelde zich een interessante scheiding tussen de richtingen. De ouders van de studenten geschiedenis lazen opmerkelijk meer dan de ouders van de andere getuigen.

De resultaten lopen opvallend gelijk met deze van Vandenbilcke voor de periode 1930-1945. We dienen ook op te merken dat het sociale milieu niet alleen bepalend was voor het al dan niet aanvangen van studies aan de universiteit, maar ook voor de opleiding die men in het middelbaar onderwijs volgde (cfr infra). Het feit dat de getuigen het meest afkomstig waren uit de middenklasse betekent niet automatisch dat deze groep openstond voor universitaire studies voor vrouwen. Deze sociale groep zou evenwel een verhoogde bereidheid vertonen om vrouwen een kans op intellectuele ontplooiing te bieden.

Broers en zussen

Prof. Leo Coetsier (geciteerd bij Vandenbilcke, 1987) stelde dat de deelname aan het universitair onderwijs omgekeerd evenredig was met de kinderrijkdom. Hoe meer kinderen er in het gezin aanwezig waren, hoe kleiner de kans werd op universitaire studies. Deze factor zou bovendien sterker hebben ingespeeld op vrouwelijke dan op mannelijke studenten. Opnieuw beschikken we helaas niet over adequaat cijfermateriaal om te onderzoeken in welke mate dit het geval was voor vrouwelijke studenten uit onze periode. We kunnen echter wel nagaan hoe de getuigen zich tot deze stelling verhouden.

Bij de bestudeerde groep lijkt net het tegenovergestelde het geval te zijn. In de grootste gezinnen waren er in verhouding met de kleinere gezinnen de meeste universitairers. Of dit al dan niet een toevallige uitkomst is, valt moeilijk te bepalen. Hiervoor is verder kwantitatief onderzoek nodig. Ook om na te gaan of er verschillen zijn tussen de richtingen op dit vlak, is een grotere onderzoekspopulatie vereist.

Geografische afkomst

André Bonte geeft eveneens aan dat ook geografische factoren een rol speelden in het al dan niet doorstromen naar de universiteit. Zeker stedelijke milieus zouden een positieve invloed hebben op het percentage studenten. Voor vrouwelijke studenten zou deze factor van groter belang zijn dan voor mannelijke studenten. De voornaamste verklaring hiervoor is dat een woongemeente vaak door een zeker percentage van één en dezelfde socio-economische klasse wordt bewoond. Plattelandsgemeenten waren toen veelal bevolkt door een grote groep landbouwers. Bij onze getuigen bijvoorbeeld, was geen enkele student afkomstig uit dat milieu. Ook bereikbaarheid zou een rol kunnen hebben gespeeld. Zeker voor studenten uit minder gegoede families kon dit een rol spelen aangezien pendelen dan moeilijk werd en ook op kot gaan veel kost. De mentaliteitsfactoren die samenhangen met de socio-professionele sfeer zijn eveneens van belang.

De geïnterviewde vrouwelijke ingenieurs waren alle drie afkomstig uit het centrum van Gent. Em. prof. Daniël Vandepitte zei hierover dat men op het platteland vaak niet wist wat een ingenieur was. Men kende de naam maar kon niet duiden wat het precies inhield. Dit zou volgens hem een grote factor geweest zijn waarom er meer, zowel mannelijke als vrouwelijke, ingenieursstudenten uit een stedelijk milieu afkomstig waren. Ook hier is verder kwantitatief onderzoek vereist. Hierom lijkt het ons ook wat zinloos de geïnterviewde populatie te vergelijken met de studie van Annick Vandenbilcke.

Financieel gewicht van de studies

We vroegen ons eveneens af in welke mate de studies van de getuigen op het gezinsbudget drukten. Het al of niet 'moeten op kot gaan' was een belangrijke factor daarin. Zo is het opmerkelijk dat de meeste getuigen afkomstig waren uit Gent en Sint- Amandsberg. De nabijheid van de universiteit zal hierin dus zeker een rol gespeeld hebben.

Meerdere getuigen wisten dat hun universitaire studies voor de ouders een moeilijkheid vormden. Het moet geen eenvoudige taak geweest zijn om, zoals voor een van hen het geval was, met een wedde van leerkracht universitaire studies van vijf broers en zussen te financieren. Dit was dan ook de reden waarom ze pendelde en naar de Gentse Universiteit ging.

Hoewel de grootte van het gezin geen belangrijke rem vormde op de deelname van vrouwelijke studenten aan de universiteit, was het voor de ouders van grote gezinnen een zware financiële opdracht om (een van) hun kinderen te laten studeren. De motivatie echter om hun kind deze kans te geven, leek groter te zijn dan deze drempel. Deze hypothese dient echter gestaafd te worden door een kwantitatieve studie. Annick Vandenbilcke deed geen uitspraak over het verband tussen het financiële gewicht van de studies en de gezinsgrootte.

Vooropleiding

13

André Bonte stelde in zijn studie 'Democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs' dat de doorstroming naar het hoger onderwijs grotendeels werd bepaald door de selectie die gebeurde bij de overgang van lager naar middelbaar onderwijs. Kinderen uit de arbeidersklasse zouden het minst vertegenwoordigd zijn in het middelbare onderwijs. Als zij secundaire studies aanvatten, waren zij vooral terug te vinden in de moderne humaniora. Deze bood het minst kansen op verdere studies aan de universiteit. Kinderen uit de hogere klassen hadden de grootste interesse voor de oude humaniora die wel een doorstroom verzekerde naar de universiteit.

We gingen na of deze stelling ook van toepassing was voor onze getuigen. Alle getuigen die geschiedenis of farmacie studeerden, volgden in het secundair onderwijs Latijn-Grieks. We kunnen evenwel niet stellen dat alle vrouwen die Latijn-Griekse studeerden naar de universiteit gingen. Zo merkten sommige getuigen bijvoorbeeld op dat zij met hun intentie om na het laatste jaar humaniora een universitaire studie aan te vatten, eerder een uitzondering vormden. Andere vrouwelijke scholieren gingen veelal na hun humaniora voor een regentaatsdiploma. Van de vrouwelijke ingenieursstudenten had niemand Latijn-Grieks gestudeerd. Een van hen volgde 'Moderne' en twee Latijn-Wiskunde.

We gingen eveneens na hoeveel getuigen een secundaire opleiding genoten

in het rijksonderwijs en in het vrij onderwijs. Het feit dat alle geïnterviewde ingenieursstudenten uit het lyceum op de Kortrijksesteenweg kwamen, ging samen met de goede reputatie van de school. De keuze voor de school werd grotendeels bepaald door de wetenschappelijke mogelijkheden die een opleiding daar bood. Wetenschappelijke opleidingen in andere Gentse scholen voor meisjes hadden de naam van mindere kwaliteit te zijn. Van de anderen kwamen er zeven uit het vrij onderwijs en vijf uit een rijkschool.

Studiekeuze

Invloeden van ouders, leerkrachten, interesse en beroepsuitzichten speelden een grote rol in de studiekeuze. De interesse die de getuigen voor het vak, vooral bij geschiedenis, toonden, kende vaak zijn oorsprong bij een gepassioneerde, goede leerkracht of het werd daardoor versterkt. Dit was het geval bij de helft van de getuigen die geschiedenis hebben gestudeerd.

Ook ouders hadden een invloed op de studiekeuze, zij het in mindere mate dan op de beslissing al of niet verder te gaan studeren. Net iets minder dan de helft van de geschiedenisstudenten kwamen uit een onderwijsmilieu (cfr. supra). Geen van deze getuigen maakte een expliciete vermelding naar de beroepsuitweg die zij in het vizier hadden bij de aanvang van de studie. Dit in tegenstelling tot de farmacie- en ingenieursstudenten waarbij de studiekeuze sowieso veel directer naar een beroep leidt. Misschien kunnen we ons afvragen of het een inherente eigenschap van de opleiding Geschiedenis is dat studenten vaak deze opleiding aanvatten zonder duidelijk doel voor ogen. Bij bijvoorbeeld Farmacie of Ingenieurswetenschappen was de beroepsuitweg van veel groter belang.

We zouden kunnen verwachten dat er ook voor de opleiding Farmacie werd gekozen omwille van het zogenaamde vrouwelijke karakter van het beroep. Enkele getuigen die geen Farmacie hadden gestudeerd, waren deze mening toegedaan. Ook één geïnterviewde farmaciestudent kan binnen deze motivatie worden geplaatst.

Enkel en alleen 'volgens eigen interesse' werd er niet vaak gekozen. Dit was alleen het geval bij de twee enige werkstudenten onder de getuigen. Zij dienden de keuze dus individueler te maken. Bij één van hen gaat dit niet helemaal op aangezien haar keuze sterk beïnvloed werd door haar moeder.

Aanleg speelde eveneens een rol in de studiekeuze, maar werd ook door de getuigen nauwelijks uitgesproken.

Ook toevalligheden speelden soms een rol. Dit was zeker het geval bij iemand die twee jaar te weinig humaniora had gedaan en niet beschikte over het wettelijke certificaat dat nodig was om de overgang naar de universiteit te maken. Om toch terecht te komen, moest ze ofwel langs de middenjury

passeren ofwel slagen voor het toegangsexamen van de ingenieursstudie. Om de simpele reden dat het toegangsexamen kon worden afgelegd in Gent en de middenjury zijn lokalen had in Brussel, koos ze voor het examen, en slaagde. "Of ik nu wiskunde of natuurkunde doe, ik kan eigenlijk ingenieur worden, en dan heb ik dat gedaan."

Keuze voor Rijksuniversiteit Gent

André Bonte stelde in zijn studie dat sinds midden jaren zestig de keuze voor een bepaalde hoger onderwijsinstelling steeds minder ideologisch werd bepaald. Bereikbaarheid ging een veel grotere rol spelen dan voordien het geval was.

De voornaamste reden waarom getuigen naar de Gentse universiteit gingen, was inderdaad de nabijheid. Zes getuigen waren van Gent zelf of woonden in de onmiddellijk nabijheid, zoals Sint-Amandsberg (cfr. supra). Daarnaast waren er drie geïnterviewde studenten die naar de Gentse universiteit gingen omdat deze het gemakkelijkst te bereiken was met de trein. Twee getuigen gaven aan in Gent te studeren omdat hun vader les gaf in het rijksonderwijs. Beiden vertelden dat de U.L.B. (Brussel) geen optie was omdat deze nog Franstalig was, maar vooral omdat de studiekeuzemogelijkheden daar beperkt waren; men kon er nog geen geschiedenis studeren. Een andere belangrijke reden waarom de geïnterviewde vrouwelijke studenten voor Gent kozen, was het feit dat studeren aan deze universiteit opmerkelijk goedkoper was dan in Leuven.

Ideologie speelde voor de studenten geen enkele rol. Op de katholieke middelbare school waar deze getuigen les hadden gevolgd, dacht men er echter anders over. Zo vertelde een van de getuigen dat een zuster die les gaf in het laatste jaar haar terecht wees omdat zij voor de rijksuniversiteit en niet voor het katholieke hoger onderwijs koos.

Een getuige was nogal uitzonderlijk. Geboren in een overwegend katholieke familie – twee ooms-pastors inclusief – uit Roeselare werd haar keuze bepaald doordat een van die pastors bevriend was met een Gentse professor-mediëvist aan de R.U.G.

De stelling dat bereikbaarheid primeert op ideologie gaat dus enigszins op. Ook het drukken van de kostprijs van het studeren speelde mee. Enkel wanneer de vader verbonden was aan het rijksonderwijs, werd ideologie een wegende factor. We kunnen ons evenwel afvragen of dit niet simpelweg een vorm van loyaliteit was ten opzichte van de werkgever. In zijn studie stelde André Bonte ook dat studenten uit de meer gegoede klassen naar minder goed bereikbare instellingen zouden gaan. Dit werd bevestigd door een van onze getuigen.

Lessen, seminaries, labo's

In dit hoofdstuk is het de bedoeling na te gaan hoe de vrouwelijke studenten hun studies hebben ervaren binnen de muren van de universiteit. Hoe ging het in de lessen aan toe? Hoe was de omgang met de professoren? En met hun mannelijke medestudenten? Speelde hun vrouw zijn eigenlijk wel een rol?

Wat ons bijzonder opviel bij de lectuur van Van der Meersch en Vandenbilcke, waren de zogenaamde meisjesrijen. Dit gebruik was ontstaan uit de hoffelijkheid die er heerste ten opzichte van de eerste generatie vrouwelijke studenten. Deze konden in de wachtkamer van de hoogleraar hun mantel en hoed afnemen, om daarna onder begeleiding van de hoogleraar plaats te nemen op de eerste rij van het auditorium. De volgende rij bleef onbezet en pas daarachter namen de mannelijke studenten plaats. Alles werd in het werk gesteld om het contact tussen beide geslachten te voorkomen. Volgens Anne-Marie Van der Meersch kwam dit gebruik in het midden van de jaren '20 onder druk te staan, toen enkele vrouwelijke studenten zich meer onafhankelijk gingen opstellen en het contact met hun mannelijke medestudenten gingen opzoeken. De meisjesrijen bleven wel bestaan. Enkel tijdens de jaren van de vernederlandsing van de universiteit viel de barrière tussen de seksen even weg. In plaats daarvan kwam een taalbarrière: Fransgezinden gingen, ongeacht geslacht, voor- of achteraan plaats nemen in het auditorium, de Vlaamsgezinden gingen aan de andere kant zitten. In de periode 1930-1945 die Annick Vandenbilcke bestudeerde, leefde het gebruik dat vrouwelijke studenten vooraan in het auditorium zaten verder. We stelden ons dan ook de vraag of de zogenaamde meisjesrijen nog stand hielden tijdens de lange jaren vijftig.

Alle getuigen bevestigden dat zij van op de eerste rijen van de auditoria de lessen gevolgd hebben. Dat gebeurde vooral bij de algemene vakken, zoals Nederlandse Letterkunde. Ook wisten ze allemaal te vertellen dat die scheiding tussen mannen en vrouwen wegviel zodra de groepen kleiner werden in de seminarie- of laboratoriumoefeningen. Het is evenwel opmerkelijk dat er in de onderzochte periode een evolutie te ontdekken is. Op het einde van de jaren vijftig en begin jaren zestig was het in bepaalde cursussen niet meer gebruikelijk dat de vrouwelijke studenten vooraan zaten. Een ander voorbeeld die het verschil tussen het begin en het einde van de periode illustreert, betreft het 'te laat komen. In het academiejaar 1948-1949 kwam een getuige in eerste kandidatuurjaar te laat in haar eerste les van professor Bauer. "Ik kwam daar gelijk een bange muis, in die gang in dat vol auditorium, en Bauer [...] zei: "en de juffrouwen vooraan" en dan moest ik helemaal naar voor gaan zitten. Ik dacht dat ik het bestierf."

Dat deze tocht naar de eerste rijen doorheen een vol auditorium verre van aangenaam waren, bewijst ook het verhaal van een medestudente. Toen zij te laat kwam, begonnen de mannelijke studenten die ze moest voorbijgaan, allemaal te joelen en te roepen. Volgens de getuige was het een tumult van jewelste. Naar het einde van de periode gingen de getuigen, als ze te laat wa-

ren, gewoon ergens achteraan zitten. Er werd hierop niet meer gereageerd door de professoren. Verschillende getuigen die eind jaren vijftig studeerden, gaven zelfs aan dat het vooraan zitten geen verplichting meer was, maar eerder een automatisme was geworden.

Ook nog tijdens de studies van onze jongste getuige, midden jaren zestig, gingen vrouwelijke studenten vooraan zitten. We vroegen aan prof. Daniël Vandepitte wanneer dit gebruik verdween. Zowel hijzelf als zijn vrouw bevestigden dat de meisjesrijen geen verplichting waren. Zij konden echter niet met zekerheid zeggen wanneer het gebruik volledig aan de kant werd geschoven, maar vermoedelijk was dit in de troebele late jaren zestig gebeurd. Wij delen dit vermoeden. Na 1968 (voor de Gentse Universiteit in 1969) werden tal van gebruiken en tradities, zoals de afstand tussen professor en student, in vraag gesteld. Opvallend is dat er wat betreft meisjesrijen geen onderscheid bestond tussen de verschillende studierichtingen.

We stelden de getuigen ook de vraag hoe strikt men de meisjesrijen naleefde, of mannelijke studenten bijvoorbeeld nooit hebben geprobeerd om vooraan tussen de vrouwelijke studenten te gaan zitten. Vaak werd er door de getuigen geantwoord dat dit een typische vraag was voor iemand die opgegroeid was op het eind van de 20ste eeuw. Dat werd simpelweg niet gedaan omdat het een vast onderdeel van de sociale omgangsvormen was. Ook de mannelijke studenten waren gewoon dat de vrouwelijke studenten vooraan zaten. Wanneer tijdens de lessen wel toenadering werd gezocht, was dit veelal omdat men verliefd was op een vrouwelijke studente of de aandacht wou trekken.

De getuigen konden moeilijk antwoorden op de vraag waarom ze vooraan zaten. Slechts iemand wist te vertellen dat het om een traditie ging, omdat er vroeger zo weinig vrouwelijke studenten waren. Het scheiden van de seksen, zodat de mannelijke en vrouwelijke studenten niet in elkaars buurt zouden komen, gaat niet helemaal op. In de laboratorium- en seminarieoefeningen zaten of stonden mannelijke en vrouwelijke studenten gewoon naast elkaar. Daarnaast werd ook verteld dat het gewoon gemakkelijker was om vooraan te zitten in een vol auditorium. De mannelijke medestudenten hadden de naam minder tuchtvol te zijn en meer lawaai te maken.

Zeker bij de vrouwelijke ingenieursstudenten was het vooraan zitten een voordeel. De auditoria in de Plateaustraat hadden geen niveauverschil waardoor de studenten op de eerste rijen beter konden zien wat op het bord geschreven stond, en ook beter de professor konden horen. Een getuige spreekt van een voorkeursbehandeling. Het was een voorrecht om helemaal vooraan te mogen zitten. Het was veeleer een vorm van hoffelijkheid ten opzichte van vrouwen dan een waakzaam hanteren van een strikte scheiding tussen de mannelijke en vrouwelijke studenten.

In de feministische middens is al veel inkt gevoeld over dit soort galanterie. Men gebruikt de metafoor van de vogelkooi. Concreet voor de meisjesrijen

zou dit betekenen dat de vrouwelijke studenten impliciet geacht werden deze dienst nodig te hebben, dat ze minder in staat zijn te horen wat de professor vertelt, of te lezen wat er op het bord staat geschreven. Of zelfs dat vrouwen nu eenmaal dichter bij de professor moeten zitten om meer van de les op te steken omdat ze niet intelligent genoeg zouden zijn om dat na de les nog in te halen. En: "The message of the false helpfulness of male gallantry is female dependence" (Frye, 1983)

De meisjesrijen kunnen perfect gecategoriseerd worden binnen het goed-aardig seksisme. Op die manier past hoffelijkheid binnen een groter kader van patriarchale structuren. Galanterie wordt zo een van de draden van de vogelkooi. Deze theorie klinkt erg aantrekkelijk, maar we moeten ons behoeven deze zomaar te projecteren op de ervaringen van de vrouwelijke studenten tijdens de lange jaren vijftig. Het is absoluut noodzakelijk te nuanceren. Naar ons inzicht was het ontstaan en het verder leven van de meisjesrijen een uiting van dit goed-aardig seksisme, maar diverse situaties uit het studentenleven en uit de interactie met mannelijke medestudenten en professoren tonen aan dat op andere vlakken geen sprake was van seksisme, zowel in de positieve als in de negatieve zin. We zullen in het hierna volgende nog regelmatig op wijzen.

Een voorbeeld dat nog enigszins aanleunt bij dit hoofdstuk over de meisjesrijen, was de manier waarop in sommige lessen de auditoria werden betreden. "Zo zaten bepaalde auditoria altijd proppensvol en op het moment dat de deuren opengingen, was dat stampen en duwen om naar binnen te kunnen. Als meisje werd je zeker niet gespaard."

Professoren

We vroegen ons hoe de houding van de professoren was ten opzichte van vrouwelijke studenten. We konden dit enkel rechtstreeks aan em. prof. Daniël Vandepitte vragen, de rest van dit verslag berust op de getuigenissen van de studenten. Dit is niet enkel een subjectieve ervaring, maar ook een subjectief verslaan van de handelingen van andere personen. We menen dat de getuigenissen accurater vertellen hoe de vrouwelijke studenten de professoren hebben ervaren, dan hoe er misschien effectief gehandeld werd.

Iedere getuige zei dat de afstand tussen professor en student bijzonder groot was. Hoewel men zou vermoeden dat het kleinere aantal studenten en de kleine groepen van de seminarie- en laboratoriumoefeningen net de afstand tussen professor en student zouden doen afnemen, bleef de barrière groot. Afspraken moesten worden gemaakt via de pedel en in discussie treden met de professor was quasi ondenkbaar. Ook Vandepitte bevestigde dit: "Het was natuurlijk ook de tijd waarin de prof hoog op een sokkel stond en de student zeer laag. De prof was alwetend, de student wist niets. Zogezegd, maar dat was wel een beetje de geest. Er waren professoren die dat in de hand werk-

ten en die dat zelfs aangenaam vonden en waardeerden. Maar dat was een feitelijke toestand die nergens in vastgelegd was. Maar het was waar dat de afstand groter was dan nu het geval is.”

We vroegen ons af of de afstand groter was voor vrouwelijke studenten dan voor mannelijke studenten. Hier kwamen meer uiteenlopende antwoorden op. Professor Vandepitte dacht dat die afstand even groot was, maar hij kon dit evenwel niet met zekerheid bevestigen. We zouden kunnen vermoeden dat dit afhankelijk was van de persoonlijkheid van de professor, maar ook van de studierichting. Volgens een getuige werd over het algemeen gedacht dat vrouwelijke studenten het in de exacte wetenschappen minder gemakkelijk hadden dan in de humane wetenschappen. De getuigenissen bevestigen enigszins dit beeld, maar er bestonden zeker grote individuele verschillen.

Uiteindelijk kunnen we besluiten dat, op enkele professoren na, de omgang met de vrouwelijke studenten afstandelijk maar correct gebeurde. Dat in de exacte wetenschappen het voor vrouwelijke studenten net iets minder gemakkelijk was, bevestigen de verhalen van de getuigen, maar het lijkt ons niet dat zij op grote schaal vooroordelen moesten bevechten. Vandenbilcke stelde dat in de periode 1930-1945 de professoren erg voorkomend waren voor de vrouwelijke studenten, maar dat vrouwen zich in het algemeen net iets meer moesten bewijzen om dezelfde resultaten te behalen als hun mannelijke medestudenten. Dit laatste lijkt in onze onderzochte periode helemaal verdwenen.

Interactie en groepsvorming

De getuigen van Annick Vandenbilcke vertelden haar dat zij zelden contact zochten met hun mannelijke medestudenten. Ze deden dat niet alleen uit eigen wil, maar ze werden op dat vlak ook streng gecontroleerd door hun ouders. We kunnen ons afvragen in welke mate het verder bestaan van de meisjesrijen zorgden voor vriendschap tussen de vrouwelijke studenten en hoe er dan wel of niet contact werd gelegd met de mannelijke medestudenten. Hoewel we door de vraag naar groepsidentiteiten vertrekken vanuit een zogenaamd verschil-denken, lijkt het ons nuttig deze vraag als aanzet te gebruiken.

Alhoewel we zouden verwachten dat de vrouwelijke studenten veel met elkaar optrokken nadat ze tijdens de les naast elkaar hadden gezeten, bleek dit toch niet geval. In de algemene vakken zaten ook nog andere studierichtingen waardoor het contact met vrouwelijke studenten uit de eigen studierichting niet tijdens deze cursussen gebeurde. Men begon pas elkaar te leren kennen in de laboratorium- of seminarieoefeningen. Voor de ingenieurswetenschappen en de farmacie gebeurde dit pas in de specialisatiejaren.

De getuigen ontkenden vrijwel allemaal dat er onder de vrouwelijke studenten een groepsgevoel bestond. Die associatie werd eerder gemaakt met het opleidingsjaar. Een getuige zei dat ze nooit een apart groepsgevoel of extra sympathie heeft gehad voor de vrouwelijke studenten. Een andere gaf aan dat ze wel vriendinnen waren, maar dat ze met de mannen een goeie vriendschap deelden. "Een meisjesgroep en een jongensgroep? Dat was allemaal te samen. Er was een goede verstandhouding, maar het was niet tegen of niet afzonderlijk van de jongens. De jongens waren daarbij betrokken, zoals wij betrokken waren bij hen. Maar de groep was niet zo groot. Dat is het grote verschil." Op dezelfde vraag kregen we van de ingenieursstudenten het antwoord dat ze vrouwelijke studenten met zo'n klein aantal waren dat men moeilijk van een groep vrouwelijke studenten spreken kon.

Het samenwerken in de kleine groepen tijdens een seminarie of labo, bevorderde volgens vrijwel alle getuigen het groepsgevoel onder de studenten. Volgens een van hen schiep het streven naar een gemeenschappelijk doel, namelijk het diploma behalen, een band. Iedereen moest dezelfde cursus volgen en hetzelfde examen maken.

We vroegen ook of de mannelijke studenten hen als een aparte groep zagen. De antwoorden waren ontkennend. Een getuige vertelde dat zij gewoon in alles meedeed met haar mannelijke medestudenten. Roken, pinten drinken, gedoopt worden ... Ze had niet het gevoel dat de mannelijke medestudenten haar anders benaderden. Een andere bevestigde dat. Haar jaar zou bekend gestaan hebben als een bijzonder hechte groep. En nog een andere zei zelfs dat de leden van de jaargroep op de duur bijna broers en zussen waren. "We waren wij studenten, punt."

Het belangrijkste component van de identiteit die de studenten meedroegen aan de universiteit was dus niet zozeer het al dan niet vrouw zijn, maar wel de opleiding die men volgde. We vermoedden dat dit ook voor een stuk samen hangt met de studentenverenigingen van de eigen opleidingen. Naast de verplichtingen van het studentenleven, les volgen en examen afleggen, ook de geneugten ervan samen genieten, draagt in sterke mate bij tot de groepsidentiteit. Zeker cantussen, waar men samen het clublied en andere liederen zingt en ondertussen drinkt, en ook de studiereizen bevorderen het gevoel dat men een groep vormt (cfr. infra). Het feit dat vrouwelijke studenten aangaven zich één groep te voelen met de mannelijke studenten, wijst in sterke mate op het wegvallen van de rigide scheiding tussen mannelijke en vrouwelijke studenten zoals Annick Vandenbilcke die heeft beschreven voor de periode 1930-1945.

De kleinschaligheid van de studierichtingen zou ook voor een stuk kunnen meegespeeld hebben in het ervaren van een groepsidentiteit. Na de eerste kandidatuur waar de groepen nog wat groter waren, bestonden de jaren veelal uit zes à vijftien studenten. Verschillende getuigen gaven dit te kennen. Iedereen kende iedereen.

Opvallend is dat studenten die minder betrokken waren bij de studentenvereniging veel minder het gevoel hadden één groep te zijn. Het valt moeilijk te zeggen of de oorzaak hiervan net bij het minder participeren in de vereniging ligt, of in het feit dat zij minder de groepsidentiteit eigen hadden gemaakt. De getuigen die zich het zich minst in de groep konden herkennen, waren de enige twee werkstudenten onder de geïnterviewden. Bij hen kwam daar nog bij dat ze een nogal belangrijk aspect van hun studentenleven nooit aan de anderen vertelden. Van een van hen wist niemand dat ze werkstudent was. "Ze zeiden: "gij hebt altijd iets te doen, hè." En dan zei ik: "ja." Haar motivatie om dit te verzwijgen, stoelde op een zekere trots. Ze wou net zoals alle andere studenten behandeld worden. Het was haar keuze geweest om verder te studeren, zij moest zich schikken naar de omstandigheden die er door werden gecreëerd. De andere werkstudent had haar medestudenten nooit verteld dat ze verloofd was. Toen ze na de zomervakantie na de kandidatuur terug kwam onder een andere familienaam, vielen - volgens haar - al haar medestudenten compleet uit de lucht.

Ook opvallend is dat pendelende studenten wel participeerden in de studentenverenigingen en het bestaan van een zekere groepsidentiteit bevestigden.

Volgens Vandenbilcke vielen er in de periode 1930-1945 twee verschillende houdingen van mannelijke studenten ten opzichte van vrouwelijke studenten te ontdekken. Er bestond enerzijds een complete idealisering van de vrouwelijke student, maar anderzijds was er ook een wantrouwen aanwezig ten opzichte van intelligente vrouwen. Sommige mannelijke studenten vonden het niet betamelijk dat een vrouw ging studeren. De omgang tussen de studenten verliep veelal afstandelijk. Volgens de getuigen van Vandenbilcke viel die afstand tijdens de Tweede Wereldoorlog weg. De contacten gingen vlotter verlopen en er begonnen gemengde vriendengroepen te ontstaan. Bovendien hadden enkele vrouwen al middelbaar onderwijs gelopen in een gemengde school waardoor het benaderen van mannelijke studenten minder terughoudend verliep. We kunnen stellen dat het contact tussen mannelijke en vrouwelijke studenten na de oorlog steeds beter ging verlopen.

Flirten, relaties, seksualiteit

Ook tijdens de lange jaren vijftig werden jonge mannen en vrouwen verliefd. Dit verliep bij onze getuigen niet anders. Het werd wel vaker aangegeven door de getuigen dat iemand verliefd was, dat men een paar vrijages had, of dat er iemand van de vrouwelijke medestudenten populair was bij de mannen. Er zouden volgens de getuigen veel koppels geweest zijn onder de studenten, en met veranderende samenstelling. De ene man of vrouw was al populairder dan de andere, en af en toe mondde zo'n relatie uit in een huwelijk. Voor de koppels gevormd tijdens de opleiding geschiedenis wordt nog altijd de benaming historische koppels gebruikt. Vaak leerden de vrouwelijke studenten iemand kennen wanneer verschillende studentenverenigingen met elkaar in

contact kwamen, bijvoorbeeld op een thé dansant (cfr. infra). “We waren succesmeisjes, we hadden veel succes, we werden verwend tot en met.”

Opvallend is dat een paar getuigen vertellen dat studenten die hun middelbare studies in het rijksonderwijs hadden gevolgd, gemakkelijker het andere geslacht benaderden. Een getuige gaf ook aan dat vrouwelijke studenten die uit katholieke middens kwamen, de naam hadden makkelijker te verleiden te zijn omdat ze niet gewoon waren om te gaan met mannelijke aanwezigheid. Dit werd echter door de anderen ontkend. Ze vertelden wel dat studenten uit het rijksonderwijs wat vrijpostiger waren en minder geremd werden door een katholieke achtergrond. Maar dat katholieke vrouwelijke studenten gemakkelijker te verleiden zouden zijn, moest met een korrel zout genomen worden.

Uit wat de getuigen dan wel over het onderwerp seksualiteit vertelden, blijkt dat er amper over gepraat werd onder de studenten. Ze zeiden ook dat men bijzonder naïef en onwetend was over seks, toen men aan de universiteit begon. Men was over het algemeen heel slecht voorgelicht. Een van hen vertelde dat zij alle kennis die ze op seksueel vlak had vergaard voor de universiteit, uit boeken had gehaald. Dit beeld werd bevestigd door de enquête die Jaap Kruithof en Jos Van Ussel uitvoerden in 1961 en neerschreven in het boek *Jeugd voor de muur* (1962). De getuigen die wel over seks praatten, gaven aan dat ze ‘het’ gewoonweg niet deden uit angst zwanger te worden. Voorbehoedsmiddelen waren nog helemaal niet voor handen.

22

We vroegen ons af hoe het katholicisme inspeelde op de relaties tussen de studenten. Al bij al viel dat nog mee. De omgangsvormen die soms erg galant en vormelijk waren, waren geen rechtstreeks product van het geloof, maar van een traditie. We vermoedden dat de studenten die diep katholiek waren in de eerste plaats niet naar de Rijksuniversiteit Gent trokken, maar naar de Katholieke Universiteit van Leuven. Een verhaal dat we te horen kregen over geloof dat in de weg stond van een relatie tussen een mannelijke en vrouwelijke student, kwamen niet vanuit een katholieke hoek, maar vanuit een protestantse. Daar speelde zich het enige incident af waarbij een sterke religieuze invloed wordt aangehaald. De verwachtingspatronen van de mannelijke studenten ten opzichte van de vrouwelijke waren tijdens hun studenterjaren niet gericht op een door de kerk voorgehouden ideaal waarbij de vrouw soep kookt en kinderen opvoedt. Er valt bovendien op dit vlak geen verschil te merken tussen de verschillende studierichtingen.

Galanterie en seksisme

In de omgang tussen de studenten was nog steeds een zekere vormelijkheid aanwezig. In het deelhoofdstuk over de meisjesrijen, bemerkten we al even het zogenaamde goedaardige seksisme. We vroegen ons dan ook af in welke mate dit door te trekken was naar de interactie tussen de mannelijke en

vrouwelijke studenten. We gaan dit na voor zowel de contacten binnen de universiteitsgebouwen als tijdens het uitgaan.

De antwoorden van de getuigen zijn afhankelijk van de studierichting. Bij de geschiedenisstudenten werden vrouwelijke studenten nauwelijks geholpen door hun mannelijke collega's bij de seminarieoefeningen, volgens sommigen. Dit staat wel in tegenstelling tot wat andere getuigen beweerden. Bij de exactewetenschappen was het elkaar helpen in de labo's veel meer aanwezig. Het is wel opvallend dat dit zich langs de lijnen van de stereotype genderrollen situeert.: een knop van een labo'as aannaaien door een vrouw; een toestel precies afstellen door een man

Het verhaal van een ingenieursstudente bevestigt dit enigszins. Bij de vraag of mannelijke studenten schertsende opmerkingen maakten over het vrouwzijn, was zij de enige die hierop bevestigend antwoordde. In het begin was het niet pesterig geweest, maar eerder nog gewoon om te lachen. In de laatste twee jaar van de opleiding begonnen de opmerkingen echter zeer gemeen en seksistisch te worden. De pijlen werden vooral op haar gericht na de lessen, terwijl de studenten stonden na te praten, of tijdens fabrieksbezoeken. Volgens haar was de verklaring hiervoor te zoeken in het feit dat het bij de mannelijke studenten begon door te dringen dat zij in het latere beroepsleven een concurrent zou worden. Voorbeelden van opmerkingen kon ze niet meer geven. Dat bevestigt toch enigszins de veronderstelling dat vrouwelijke studenten het in de exacte wetenschappen wat harder te verduren hadden.

23

Tijdens het ondervragen van de getuigen over het uitgaansleven, viel ons de galanterie van de mannelijke studenten nog meer op. Het meest opmerkelijke daarbij was het feit dat mannelijke studenten vaak met de vrouwelijke studenten 's nacht mee naar huis wandelen, ook al lag hun eigen kot aan de andere kant van de stad. Men wandelde mee en bleef uiteindelijk nog een tijdje aan het kot praten. Het was echter uitgesloten dat de mannelijke student mee naar binnen zou gaan. Naar de vraag waarom dit gedaan werd, antwoordde iemand dat het simpelweg niet leuk was om 's nachts alleen naar huis te wandelen. Mannelijke studenten wandelen mee omdat ze vrienden waren, of omdat men verliefd was op de vrouwelijke student in kwestie.

Wat ook gebeurde, was dat als een van de mannelijke studenten een auto had, de vrouwelijke studenten naar huis werden gebracht. Niet alle vrouwelijke collega's werden echter zo vriendelijk naar huis begeleid. Een getuige meende dat dit helemaal niet gedaan werd. Na het uitgaan ging elk zijn weg, volgens haar. Dat dit naar huis brengen van de vrouwelijke studenten ook gezien kan worden als seksisme staat buiten kijf. Het gaat uit van de idee dat een vrouw niet zelf naar huis kan wandelen omdat het te gevaarlijk zou zijn, of omdat de tocht naar huis te langdurig zou zijn en een vrouw te alle tijde geamuseerd moet worden.

Ook over het 'trakteren' spreken getuigen elkaar tegen. Een zegsvrouw vertelde dat de mannelijke studenten dat vaak deden. Omgekeerd trakteerden

de vrouwelijke studenten echter amper hun mannelijke collega's. Iemand anders zei dan weer dat elk het zijne betaalde.

We kunnen stellen dat in bepaalde omgangsvormen het goedaardig seksisme nog ingebakken zat. Vrouwelijke studenten helpen als de opstelling van hun apparatuur niet helemaal lukte, drankjes betalen, mee naar huis wandelen. De andere zijde van seksisme liet zich evenwel ook voelen, maar in veel mindere mate. Slechts één getuige had er tijdens haar studententijd mee te maken gehad. Er zijn er echter evengoed die melden nooit seksisme ondervonden te hebben, noch goedaardig noch vijandig. Het verdwijnen van galanterie, het feit dat men steeds minder vormelijk met elkaar begint om te gaan, zou volgens ons impliciet kunnen wijzen op een houding groeiend tot een gelijkheid als student, zonder geslachtsonderscheid.

We dienen echter wel op te merken dat men zich naar alle waarschijnlijkheid niet bewust was van goedaardig seksisme. De houdingen, de galante handelingen waren door ouders bijgebracht en hoffelijkheid ten opzichte van vrouwen werd gezien als een beleefde omgangsvorm. Dat goedaardig seksisme werd ervaren als positief, ligt volgens Marilyn Frye (1983) ook in het feit dat dit een normale gang van zaken was, men er niet bij nadacht en dat dit dus werd geïnternaliseerd.

Vrijtijdsbesteding

Naar de cinema gaan, was een populair tijdverdrijf bij de getuigen. Opvallend was dat zij niet zozeer met studiegenoten naar de film gingen, maar met kotgenoten, broers of zussen. Af en toe bezocht men de opera. Maar bij de meesten was film, naast de studentenvereniging, de enige vorm van ontspanning. De getuigen gingen tot één keer in de week naar de cinema.

Daarnaast waren vooral de studentenkringen populair. De meeste getuigen waren lid van de kring van hun opleiding. Zowel de Gentse Farmaceutische Kring als de Vlaamse Geschiedkundige Kring waren erg actieve studentenverenigingen. Bij Vlaamse Technische Kring was dat wat minder het geval omdat de studenten met een zwaardere studielast zaten. De voornaamste activiteiten van de kringen zijn nog altijd dezelfde als vandaag. Er waren enerzijds culturele activiteiten en lezingen en anderzijds de clubavonden met de cantussen en de thé-dansants. Het gebeurde ook even vaak dat de studenten na de activiteit hun avond elders gingen voortzetten.

Verschillende getuigen werden bestuurslid van hun studentenkring. Op de vraag of ze ook een vrouwelijke preses kenden, antwoordde zowat iedereen negatief. Een enkele wist te vertellen dat ze bij de Klassieke Kring een vrouwelijke preses had gekend. De functies die meestal door vrouwelijke studenten werden bezet, waren vicepreses en secretaresse.

De studiereizen waren voor vele getuigen memorabel. Bij de ingenieurs waren dat vooral brouwerijbezoeken. De farmaceuten deden vooral bedrijfsbezoeken in het Rijngebied. De professoren trokken vaak mee op dergelijke reisjes. Verschillende getuigen vertelden dat de afstand tussen professor en studenten dan in zekere mate weg viel. De professor schoof mee aan tafel en dronk met de studenten mee. Wanneer men dan terug in Gent was, ontstond de afstand opnieuw.

Geen van de getuigen was lid van een politieke studentenvereniging. Dat verbaasde ons toch enigszins. Studenten geschiedenis hebben de naam vaak politiek geëngageerd te zijn. Een verklaring voor het ontbreken van dit engagement bij vrouwelijke studenten van de lange jaren vijftig konden we niet vinden. Het kan aan toeval liggen bij onze kleine groep getuigen. Een van hen wist echter wel te vertellen dat al haar studiegenoten in de volle Schoolstrijd gingen betogen.

Ook was er geen enkele getuige actief binnen de regionale studentenverenigingen. Die hadden de naam enkel voor drinkeboers te zijn. Bovendien waren vele van deze regionale clubs gebouwd op vriendschappen van in de colleges, waar vrouwen op dat moment zelden werden toegelaten. Enkel de regionale kring Antwerpen Boven lijkt daarop een uitzondering te zijn geweest. De Antwerpse vrouwelijke studenten hadden de reputatie vrijpostiger te zijn aangezien zij vrijwel allemaal vanuit het rijksonderwijs kwamen.

Op kot

We vroegen ons ook af in welke mate de vrouwelijke studenten 'op kot gingen'. Zoals we in het deelhoofdstuk geografische afkomst al zagen, was een groot deel van de vrouwelijke studenten van Gent zelf of van de directe omgeving afkomstig. Maar ze wisten wel een en ander van medestudenten.

In tegenstelling tot nu, was er bij een studentenkot in de lange jaren vijftig meestal een 'kotmadam' aanwezig. Die zorgde voor eten en een proper kot. We stelden ons de vraag in welke mate deze kotmadam een controlerende factor was. De getuigen die op kot zaten, antwoordden dat dit geen probleem was. Er werden bijvoorbeeld geen brieven naar de ouders geschreven om zaken over de student te melden. Opvallend was dat de getuigen nooit mannen mochten meenemen op hun kamer. Zoiets leek absoluut ondenkbaar. Ook na het uitgaan, wanneer een mannelijke medestudent helemaal mee gewandeld was naar huis, bleef men buiten aan de deur praten en trok men niet meer mee naar binnen. Gemengde koten, waar zowel mannelijke als vrouwelijke studenten verbleven, kwamen zelden voor. Toch kon het. Een zegsvrouw zat op een kot waar ook twee mannelijke studenten verbleven. Daar werd er echter wel door de kotmeneer en – madam streng op toe gezien. Pas vanaf '68 - '69 kwamen gemengde koten steeds meer voor. Niet gemengde koten zouden niet meer verhuurd raken.

Conclusie

Een eerste opvallende vaststelling was dat de groei van het percentage vrouwelijke studenten vertraagd was in vergelijking met de jaren '30. Het steeg weliswaar nog altijd, maar trager. Tijdens de academiejaren 1953-1954 en 1954-1955 kenden de aantallen vrouwelijke generatiestudenten een eerste piekmoment, maar daalden dan weer. Pas in het academiejaar 1961-1962 komen ze tot een hoger percentage.

Vooraf de ouders van de studenten stimuleerden de hogere studies voor hun dochters. De zelfstandigheid die een diploma bood was voor de ouders een grotere stimulans dan voor de studenten zelf. Het zelf graag studeren was voor hen belangrijker. In tegenstelling tot de periode 1930-1945 was aanleg om te studeren geen absolute vereiste meer om als vrouw hogere studies te kunnen aanvragen. Verder studeren werd een evidentie, zij het slechts in bepaalde geledingen van de maatschappij. Zo is opvallend dat de getuigen amper uit de arbeidersklasse of uit de hoogste klassen afkomstig waren. De getuigen groeiden vooral op in een onderwijs- of middenstandsmilieu. In de jaren 1930-1945 was dit eveneens het geval. Het financiële gewicht van studerende kinderen leek bij de getuigen niet samen te hangen met de gezinsgrootte. De motivatie om hun dochter een kans te geven op een universitair diploma was groot. Universitaire studies betekenden immers in vele gevallen een opwaartse sociale beweging en hiervoor werden offers gebracht.

26

De geïnterviewde vrouwelijke studenten die farmacie en geschiedenis studeerden, hadden nagenoeg allemaal de oude humaniora (Grieks-Latijn) gedaan. Bij de ingenieursstudenten was dat moderne humaniora en Latijn-Wiskunde. Meerdere getuigen hadden hun middelbare opleiding in een katholieke school gevolgd. De keuze voor de Rijksuniversiteit Gent werd gemaakt omwille van de nabijheid van de instelling of de gemakkelijke spoorverbinding. Slechts in enkele gevallen speelde ideologie een rol.

De studiekeuze van de getuigen werd dan weer bepaald door tal van op elkaar inspelende factoren. Een goede leerkracht tijdens het secundair onderwijs of het beroep van de ouders, zeker wanneer deze in het onderwijs stonden, had een invloed op de studiekeuze. Terwijl bij geschiedenisstudenten de beroepsuitwegen van het diploma minder belangrijk waren bij het maken van de keuze, was dit bij de farmacie- en ingenieursstudenten wel het geval. Aanleg speelde een rol in de studiekeuze, zij het eerder in negatieve zin. Wanneer men geen aanleg had voor een bepaalde richting, bijvoorbeeld wetenschappen, werd geen keuze in die richting gemaakt.

Onze bijzondere aandacht ging naar de zogenaamde meisjesrijen. Terwijl in het begin van de onderzochte periode er nog sterk werd op gestaan dat vrouwelijke studenten vooraan plaats namen in het auditorium, was dat begin jaren '60 niet meer het geval. In sommige cursussen, zoals Psychologie of Kunstgeschiedenis, verdween het verschijnsel toen al. Ook als een student te laat was, ging ze niet meer helemaal vooraan zitten. We zagen in de meis-

jesrijen een vorm van galanterie en bij gevolg ook een vorm van goedaardig seksisme. Hierin zit impliciet een niet-gelijkwaardige visie op de geslachten vervat. Met het steeds minder strikt naleven van deze meisjesrijen, verdween voor een stuk ook dat seksisme, waardoor een steeds grotere gelijkwaardigheid tussen mannelijke en vrouwelijke studenten werd bereikt.

Er ook andere vormen van galanterie waren courant. Vrouwelijke studenten werden na het uitgaan bijvoorbeeld vaak terug naar hun kot begeleid door een mannelijke medestudent. Dit was evenwel niet het geval bij alle vrouwelijke studenten en nam naar het einde van de onderzochte periode ook af. In vergelijking de jaren 1930-1945 was de interactie tussen mannelijke en vrouwelijke studenten losser. Hoewel galanterie nog steeds aanwezig was, maakte die minder deel uit van de gewone omgang tussen mannelijke en vrouwelijke studenten. De identiteit als student werd niet opgebouwd rond het vrouw-zijn, maar rond de studierichting en de studentenvereniging. We kunnen hier uit afleiden dat het vrouw-zijn an sich weinig belang had en dat de interactie met de mannelijke medestudenten even goed verliep. De kleinschaligheid van de bestudeerde studierichtingen kan hier ook een grote invloed op hebben uitgeoefend. Bij de drie onderzochte studierichtingen was de omgang tussen de studenten vrij gelijklopend. Op enkele uitzonderingen na, was het contact tussen mannelijke en vrouwelijke studenten en tussen vrouwelijke studenten en professoren positief en hielden de getuigen er goede herinneringen aan over.

De titel van deze scriptie, "En de juffrouwen vooraan", dateert niet toevallig uit het academiejaar 1948-1949. Het vervagen van het gebruik van de meisjesrijen, en bij uitbreiding de galanterie, beschouwen we als een belangrijke indicator voor de toegenomen gelijkheid tussen mannelijke en vrouwelijke studenten.

Aan het einde van deze tekst moet nog eens herhaald worden dat wat hierboven beschreven werd het resultaat is van een kwalitatieve studie bij een heel beperkte onderzoeksgroep, bestaande uit zeven personen die Geschiedenis studeerden, drie uit de Farmaceutische en drie uit de Ingenieurswetenschappen, aangevuld met een interview van één professor emeritus. Daar waar het mogelijk is, zouden de bevindingen steviger gefundeerd moeten worden door kwantitatief onderzoek.

Beknopte bibliografie

BONTE , A.. Democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs. Een verkenning in Oost- Vlaanderen. Gent, R.U.G., 1969, pp. 280.

DE BAETS, A., VANGRINSVEN, K., Democratisering van en participatie aan het universitair onderwijs in Vlaanderen, 1945-1989, casus Rijksuniversiteit Gent, casus Rijksuniversiteit Gent. Gent, RUG, Adviescentrum voor studen-

ten, 1990, 60 p. + 108 p.

FRYE, M., "Oppression" In: FRYE, M. (ed.). *The Politics of Reality: Essays in Feminist Theory*. Berkeley, Crossing Press, 1983, p. 1 – 16.

KRUIHOF, J., VAN USSEL, J., *Jeugd voor de muur. Vlaamse studenten over hun seksuele problematiek*. Antwerpen, Ontwikkeling, 1962, pp. 214.

VANDENBILCKE (A). *Meisjesstudenten aan de Rijksuniversiteit Gent (1930/31–1945/46)*. Gent, R.U.G.- archief, 1987, pp. 261.

VAN DER MEERSCH (A.M.). *De eerste generatie meisjesstudenten aan de Rijksuniversiteit te Gent. 1882-1930*. Gent, R.U.G.-archief, 1982, pp. 314.

Naschrift

Dit artikel is gebaseerd op de gelijknamige masterthesis van de auteur, tot stand gekomen onder het promotorschap van prof. Gita Deneckere (Faculteit letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Geschiedenis, U Gent, 2009-2010, pp. 352). Daarin wordt onder andere meer uitgebreid ingegaan op de gebruikte methodiek. De interviews worden er zo goed mogelijk letterlijk weergegeven per ondervraagde in de bijvoegsels.

GEDRAAIDE TORENSPITSEN

Karel De Wilde

Inleiding

Reeds van in de middeleeuwen hebben torens het uitzicht van onze steden en dorpen bepaald, niet in het minst door hun veelal monumentale allure en hun architecturale en esthetische herkenbaarheid. Kerken, belforten, stadspoorten, burchten en paleizen werden met torens getooid als uitwendige waarmerken van kerkelijke triomf of wereldlijk gezag. Wie spreekt over de “skyline” van Gent, bedoelt daarmee meestal het unieke drieluik Sint-Baafskathedraal/ Belfort/ Sint-Niklaaskerk, waarvan de rijzige torens reeds van verre de bezoekers aanduiden dat men een stad nadert die rijk is aan cultuur en geschiedenis.

Elke historische toren heeft zijn eigen unieke uitzicht; dat onderscheidt hem van de functionele monotonie van vele moderne hoogbouwcomplexen. Aan torens met een lange geschiedenis zijn ook vele volksverhalen verbonden, denken we bijvoorbeeld aan de Sint-Romboutstoren te Mechelen en de herkomst van de bijnaam “maneblussers”.

Dit artikel handelt echter specifiek over een beperkt aantal historische torens die één gemeenschappelijk kenmerk hebben, met name het feit dat hun torenspits getorst d.w.z. spiraalvormig gedraaid is. Ongewilde anomalie in de torenconstructie of verborgen hoogstandje van bouwkundig vernuft, bij vele gedraaide torenspitsen is de exacte oorzaak van de torsie tot op heden nog niet eenduidig bepaald. Momenteel zijn in Europa 115 gedraaide torenspitsen geïnventariseerd; geregeld worden er echter nog nieuwe “ontdekkingen” aan het repertorium toegevoegd. Het spreekt vanzelf dat dergelijke merkwaardig gedraaide torenspitsen in het verleden aanleiding gaven tot een schat aan volksverhalen, waarin duivels, elfen en mooie maagden veelvuldig figureerden.

Na enkele feiten en cijfers, bespreken we in deze bijdrage een selectie van acht gedraaide torenspitsen met daaraan verbonden sagen en volksverhalen en stellen we ook de vereniging “Les Clochers tors d’Europe” kort aan u voor. Hun gelijknamige publicatie, totnogtoe de enige die specifiek en omvattend over dit onderwerp handelt, diende ons tot leidraad en voornaamste informatiebron.¹

1 J.M. Barmès – J.C. Clément – J.C. Pompée, *Clochers Tors d’Europe*, 2e ed., Association Les Clochers Tors d’Europe, Puiseaux, 2003.

Afb. 1: De gedraaide spits van de kerktoren te Baelen nabij Eupen

Feiten, cijfers en wetenswaardigheden

De geografische spreiding van de totnogtoe geïnventariseerde gedraaide torenspitsen ziet er als volgt uit:

Frankrijk:	65 ²
België:	11
Duitsland:	22
Oostenrijk:	7
Zwitserland:	4
Groot-Brittannië:	3
Denemarken:	2
Italië:	1

In Frankrijk zijn de getorste torenspitsen geografisch over vrijwel heel het land verspreid, met enkel een duidelijke concentratie in het departement Maine-et-Loire, nabij Saumur, een landstreek die men de Baugeois noemt.

De 11 Belgische exemplaren bevinden zich alle in Wallonië, daarvan 9 exemplaren in en om het Land van Herve in de provincie Luik, dat als tweede concentratiegebied van gedraaide kerktorens in Europa geldt.

In Duitsland is de spreiding over geheel West- en Midden-Duitsland verdeeld. In de andere genoemde landen zijn de concentraties te klein om enige eventuele regionale structuur te bepalen.

In meer dan 90% van de gevallen betreft het steeds achthoekige spitsen op een vierhoekige toren met een afgeplatte piramide als verbindingsstuk (zie afbeelding 1). Dit torentype wordt in Vlaanderen wel eens als “Brabantse gotiek” omschreven.

2 Bron: http://fr.wikipedia.org/wiki/Clocher_tors De gegevens van dit Wikipedia-artikel bevatten een update en aanvulling op de gegevens van het hierboven geciteerde boek *Clochers tors d'Europe* uit 2003.

Verreweg de meeste torenspitsen zijn met leien bedekt. Slechts een kleine minderheid heeft een andere dakbedekking, namelijk kastanje houten planken (in bosrijke gebieden) of in motief gelegde loden of zinken platen.

Van de 115 gedraaide torenspitsen vertoont 61% een draaiing van links naar rechts, 39% draait van rechts naar links. Hierbij kan men aanstippen dat de natuurlijke draaitendens van een massieve houten balk tijdens het drogen steeds van links naar rechts verloopt. Wat de torsierichting betreft, zijn er echter opvallende verschillen van land tot land. In Frankrijk en België vertonen 75% van de gedraaide torenspitsen een torsie van links naar rechts; in Duitsland is de torsierichting van rechts naar links in 80% van de gevallen, in Oostenrijk en Zwitserland zelfs 100%!

Afb. 2: Wonder der natuur, constructiefout of bouwkundig hoogstandje? De toren van de Sint-Lambertuskerk op de markt van Jodoigne (Geldenaken).

Dan rest nog de vraag over de oorzaak van de torsie. Een 30-tal torenspitsen is met zekerheid bewust gedraaid gebouwd. Hierbij zijn een aantal meesterwerken van bouwkundigen³, maar ook meerdere kerktorens in bergachtige of sneeuwrijke gebieden die met opzet gedraaid gebouwd werden ter wille van een betere bestendigheid tegen stormwind en sneeuwval. Bij een 30-tal andere torenspitsen is de torsie vrijwel zeker spontaan en ongewild ontstaan als gevolg van tekortkomingen in de constructie van het raamwerk van de spits. De combinatie van een onvoldoende gedroogde centrale verticale balk en de afwezigheid van zogenaamde "sint-andrieskruisen" of schoorbalken tussen de centrale balk en de dwarsbalken is een meermaals voorkomend fenomeen dat leidde tot een ongewilde torsie van de hele torenspits.

3 Onder meer in Nantes en Orléans vindt men kleinere gedraaide façadetorens die gebouwd werden als meesterstuk door leden van de "Compagnons de la tour".

In de meerderheid van de gevallen is de oorzaak van de torsie ofwel niet bekend, ofwel vermoed maar niet bewezen. Hier is zeker nog ruimte voor wetenschappelijk onderzoek door ingenieurs of bouwkundigen. Terwijl vroeger meerdere ongewild gedraaide en gekromde torenspitsen als gevolg van torsieschade en dreigend instortingsgevaar werden afgebroken en keurig loodrecht heropgebouwd, is de tendens de laatste decennia duidelijk gewijzigd in de richting van een restauratie in gedraaide toestand, waarbij de torenspits wordt versterkt en beveiligd na het wegwerken van eventuele historische tekortkomingen in de constructie. Een mooi voorbeeld van een dergelijke gedraaide heropbouw, een pareltje van vakmanschap, is de toren van het kerkje van Grand-Marchin nabij Huy.⁴

Elke gedraaide torenspits heeft zijn eigen verhaal

De Westerturm te Duderstadt (Niedersachsen)

De bouw van de toren, een combinatie van stadspoort en belfort, gaat terug tot 1343. Na een zware stadsbrand in 1424 werd de vierhoekige torenbasis heropgebouwd in zijn huidige vorm. De achthoekige naaldspits werd echter pas voltooid in 1506. De torsie van de naaldspits bedraagt 1/8 draai van rechts naar links en zou ontstaan zijn in de 16de eeuw. In 1874 werd de torenspits zwaar beschadigd door blikseminslag en aansluitend gerestaureerd in zijn oorspronkelijke vorm. Bij een inspectie van de toren in 1949 kwam architect Lohe tot de conclusie dat de torsie van de toren veroorzaakt werd door anomalieën in de constructie, meer bepaald de afwezigheid van sint-andrieskruisen en van een massieve centrale balk. De spits bleek zelfs in de loop der jaren enigszins te zijn gekrompen onder haar eigen gewicht. Desondanks vertoonde de torsie een regelmatig verloop en een uniek optisch aspect. In 1999 stelden specialisten van de Duitse overheid vast dat de torenspits op instorten stond. Er volgde een grondige restauratie van 2002 tot 2004, met behoud van de torsie. De gerestaureerde Westerturm, omringd door typische historische vakwerkhuizen, is thans de toeristische aantrekkingspool bij uitstek van het romantische stadje.

Een sage legt de oorzaak van de torsie bij de duivel. De bouwmeester van de toren was in onoverbrugbare tijdnood gekomen. Om zijn werk alsnog tijdig te kunnen opleveren, had hij een akkoord met de duivel gesloten in ruil voor zijn ziel. Na de tijdige voltooiing van de toren, weigerde de bouwmeester echter zijn belofte te vervullen. De duivel ontstak in ziedende woede, greep de torenspits vast en gaf haar een sterke draai.⁵

Een andere sage uit Duderstadt vermeldt ook de duivel, zij het in heel andere omstandigheden: Beëlzebub had de mannen van Duderstadt in het

4 Een interessante fotoreportage over de restauratie (in feite heropbouw) van de torenspits van Grand-Marchin is te vinden op <http://www.cc-bois.com/eglise-grand-marchin/index.htm>

5 Bron: <http://de.wikipedia.org/wiki/Westerturm>

verderf gestort door een plaag van alcoholisme. De vrouwen van het stadje groepeerden zich en zaten de duivel achterna. Ze waren zo groot in aantal, zo woedend en vastberaden, dat de duivel zich verplicht zag de wijk te nemen. Hij klom op de toren om over de stadsmuren te geraken en gaf op zijn vluchtweg de torenspits een draai.

Afb. 3: De Westerturm te Duderstadt

De Sankt-Clemens Stiftskirche te Mayen (Vulkaneifel)

De bouw van de gotische Sankt-Clemenskerche gaat terug tot de 15de eeuw op fundamenteën van vroegere zaalkerken. Van 1326 tot 1802 behoorde de kerk toe aan een kloosterstichting van augustijner monniken, die in de late 16de eeuw evolueerde naar een kapittel van kanunniken.

De zuidelijke toren heeft enkel een gedrongen klokvormige helm; de noordelijke toren is getooid met een achthoekige naaldspits van 20 meter hoogte op een vierhoekige torenbasis met uitgewerkte kapitelen en dakkapellen in de overgangspiramide. De torsie van de toren belooft 1/4 draai van links naar rechts en vertoont twee duidelijke knikken. De spits is niet enkel gedraaid maar ook behoorlijk krom: het torenkruis bevindt zich op 1,70 meter afwijking van het middelpunt van de toren. De torsie zou veroorzaakt zijn door het "leven" van het houtwerk.

Bijeen geallieerd bombardement in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog (meer bepaald op 2 januari 1945) werd de historische Sankt-Clemenskerche

inclusief haar noordelijke toren grotendeels verwoest. Na een noodherstelling van het kerkgebouw in de periode 1947 – 1953, werd de kerk pas in de jaren 1970 definitief in haar oude glorie hersteld. Op algemene aanvraag van de lokale bevolking, werd de noordelijke torenspits heropgebouwd met haar karakteristieke draaiing en kromming. Er kwam heel wat beton en staal aan te pas om het houtwerk in die specifieke vorm te verstevigen. Sindsdien heeft Mayen met zijn gekromde en gedraaide toren zijn typische waarteken terug.

Afb. 4: De Sankt-Clemens Stiftskirche te Mayen

34
Een mooie sage vertelt hoe de gelovige bouwlieden de duivel wisten te misleiden. Bij de bouw van de kerk en de toren maakte men gebruik van grote blokken basaltlava die men in de Vulkaneifel aantreft. Het was een bijzonder lastig karwei die loodzware blokken hard gesteente tijdig gekapt en vervoerd te krijgen. Meermaals moesten de bouwlieden wekenlang wachten op nieuwe leveringen steenblokken. Af en toe zaten ze in zak en as want hun mooie kerk zou nooit voltooid geraken.

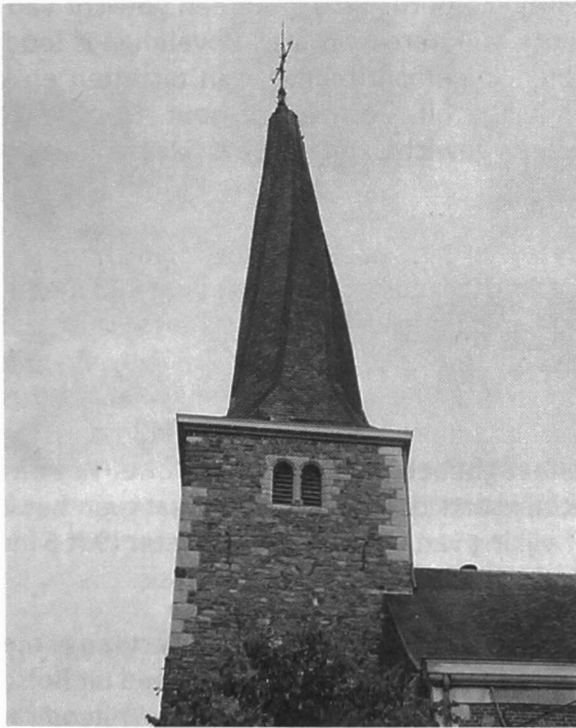
Toen ze op zekere dag weer op een nieuwe levering steenblokken wachtten, kwam een vreemdeling voorbij met een hoed en een lange mantel, die hen vroeg welk bouwwerk ze aan het oprichten waren. De bouwvakkers hadden echter onder de lange mantel de bokkenpoten van de duivel opgemerkt. Ze maakten hem wijs dat ze een grote herberg annex danszaal annex huis van ontucht aan het bouwen waren, maar dat de bouwwerken stillagen wegens gebrek aan stenen. En zie, toen ze 's anderendaags op de werf kwamen, troffen ze tot hun verbazing voldoende steenblokken aan om het hele bouwwerk in één keer te voltooien.

In de herfst was de kerkbouw voltooid en hadden de burgers van Mayen alles in gereedheid gebracht om hun kerkwijding te vieren. Terwijl de bisschop het nieuwe kerkgebouw inwijdde, kwam de duivel in zijn beste pak aangevlogen. Die had zich erop verheugd om in de nieuwe herberg feest te vieren en zijn ding te doen. Toen hij echter merkte dat men hem in de maling had genomen er geen herberg maar een huis van God was gebouwd, ontstak hij in woede en wou hij de prachtige toren vernielen. Hoezeer hij echter ook op de kerk en de toren inbeukte, hij vermocht hem niet te verwoesten. Uit pure frustratie

gaf hij de torenspits een flinke wrong voor hij huilend verdween.⁶

De Sint-Michielskerk te Jalhay bij Eupen.

Ten zuiden van het Land van Herve ligt het dorpje Jalhay aan de rand van de Hoge Venen. De kerk uit 1599 werd in 1835 door een brand vernield. Bij de heropbouw in 1840 werd de toren in spiraalvorm heropgebouwd, met een regelmatige draaiing van 1/8 van links naar rechts en een lichtjes afgeknotte spits. Algemeen wordt aangenomen dat de torenspits met opzet getorst gebouwd werd omwille van een betere bestendigheid tegen stormwinden. Een oppervlakkige inspectie van het inwendige van de torenspits bracht echter aan het licht dat het houtwerk in slechte staat verkeert, wat erop zou kunnen wijzen dat het alsnog een geval van spontane, ongewilde torsie betreft.

Afb. 5: De torenspits van Jalhay

De Waalse gedraaide torenspitsen zijn relatief arm aan volksverhalen. Wat de torens van Jodoigne (Geldenaken), Leernes, Baelen, Goé, Polleur, Grand-Marchin, Lierneux, Verlaine, Herve en Sart-lez-Spa betreft, hebben we in het korte bestek van dit artikel geen sagen of verhalen teruggevonden. Enkel over de toren van Jalhay konden we een volksverhaal aantreffen. Tijdens een strenge winter was er op korte tijd zo veel sneeuw gevallen dat heel Jalhay ondergesneeuwd raakte. Een pachter die nog onderweg was met zijn enige koe, zag enkel nog de kerktoren boven de immense sneeuw uitsteken. Hij maakte zijn koe aan de toren vast en ging zelf hulp zoeken. Omdat dit zo lang

⁶ Bron: [http://de.wikipedia.org/wiki/St._Clemens_\(Mayen\)](http://de.wikipedia.org/wiki/St._Clemens_(Mayen)) De informatie op die webpagina is grotendeels geput uit: H. Schüller, *Kath. Pfarrkirche St. Clemens Mayen*, Kleiner Kunstführer Nr. 2420, Regensburg, 2000.

duurde, was de vastgebonden koe intussen rondjes beginnen draaien rond de toren. Toen na enkele dagen de sneeuw gesmolten was, merkte men dat de toren gedraaid stond.⁷

De Church of Saint Mary and All Saints in Chesterfield (Derbyshire)

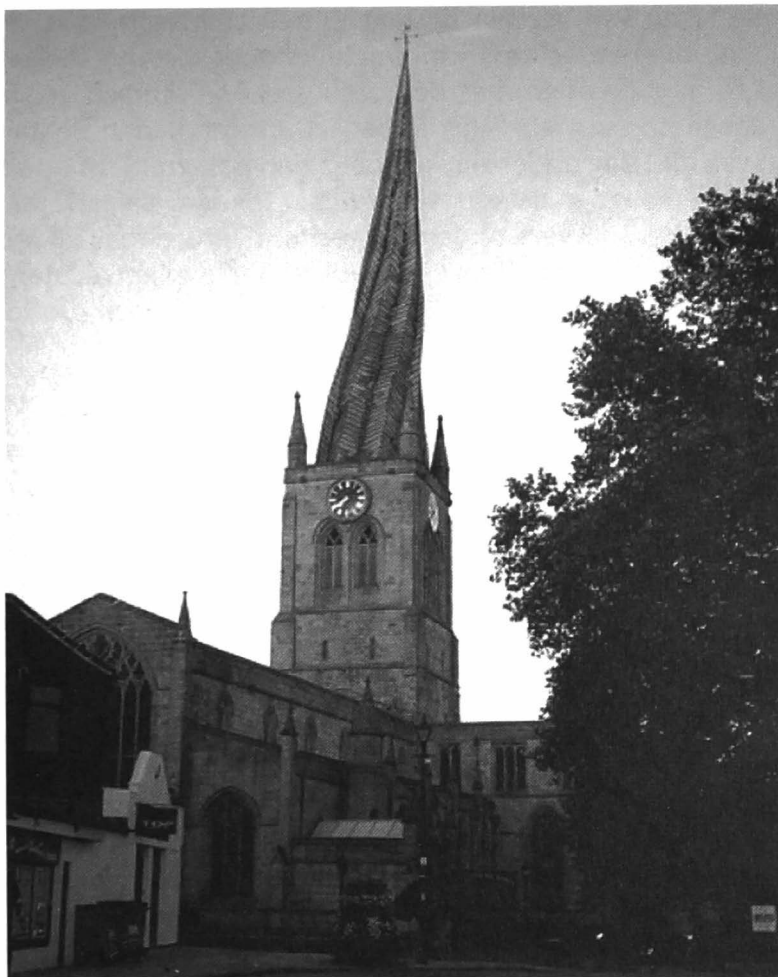
Van alle gekende gedraaide torenspitsen, is die van Chesterfield verreweg de meest spectaculaire. Het kerkgebouw heeft een geschiedenis die teruggaat tot 1234. De torenbouw werd voltooid in 1362. In de late 17de eeuw werd de oorspronkelijke bedekking van de torenspits (in motief aangebrachte houten latten) vervangen door een bekleding met loden platen in visgraatmotief. Die nieuwe bekleding heeft de toren bijna de das omgedaan. De loden platen van de naaldspits vertegenwoordigen samen een gewicht van meer dan 33 ton, waarop het gebinte niet berekend was. Bovendien is lood, net zoals de meeste andere metalen, meer onderhevig aan uitzetten en krimpen door temperatuurverschillen dan bijv. leisteen of hout. De spits bezweek bijna letterlijk onder haar eigen gewicht. Het mag een klein mirakel heten dat ze is overeind gebleven.

Bekijken we even de toren van naderbij. De totale hoogte van de toren bedraagt 69 meter. De vierhoekige torenbasis (hoogte 33 meter) is afgeboord met hoektorentjes. De spits is in de torenbasis ingewerkt, zonder een van buitenaf zichtbare overgang onder de vorm van een afgeplatte piramide. De torsie van de toren bedraagt 1/8 draai van links naar rechts; het verloop van de torsie vertoont een paar duidelijke knikken, die optisch nog versterkt worden door onregelmatigheden in het visgraatmotief van de loden platen. De torenspits is sterk zijwaarts overhellend. De plaats van het kruis bovenop de toren heeft een afwijking van bijna volle drie meter (9 ft 6 inch om precies te zijn) t.o.v. de verticale middellijn van de torenbasis.

Over de kromme gedraaide toren van Chesterfield bestaan er meerdere sagen en volksverhalen. Zo vertelt een sage dat een hoefsmid uit Bolsover de duivel nieuwe hoeven onder zijn bokkenpoten moest slaan. Trillend van angst, sloeg de smid een nagel in de poot van de duivel. Die hilde van de pijn en vloog weg tot aan de toren van Chesterfield, waar hij met zijn poot afschampte tegen de toren zodat die krom en gedraaid stond. Een ander volksverhaal beweert dat de duivel met zijn volle gewicht boven op de toren ging zitten zodat die bijna eronder bezweek. Een semi-historisch volksverhaal verklaart dat tijdens de torenbouw de stad meermaals door de pest werd getroffen, zodat er ten langen leste geen enkele ervaren torenbouwer meer in leven was en de toren door Jan Onbekend was ineen geflanst met te groen hout.⁸

7 Bron: http://fr.wikipedia.org/wiki/Clocher_tors sub Jalhay.

8 Bron: <http://en.wikipedia.org/wiki/Chesterfield> alsook de detailpagina http://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_St_Mary_and_All_Saints,_Chesterfield.

Afb. 6: De merkwaardig gevormde torenspits van Chesterfield

De kerktoren van Verchin (Pas-de-Calais)

Verchin is een dorpje van amper 200 inwoners in het Franse departement Pas-de-Calais, nabij Fruges. Het is een buurdorp van Lisbourg, waar zich de bron van de Leie bevindt. De kerk van het dorpje werd gebouwd van 1607 tot 1676 en is toegewijd aan Sint-Omaars (Saint-Omer). De vierhoekige torenbasis is 28 meter hoog en met geprononceerde steunberen versterkt. De achthoekige spits vertoont een torsie van $1/8$ draai van links naar rechts; de top is duidelijk overhellend met een afwijking van een respectabele 1,80 meter t.o.v. de centrale middelloodlijn vanuit de torenbasis.

De torenspits van Verchin, die oorspronkelijk recht was gebouwd, werd in 1860 vernield door een blikseminslag. De heropbouw van de torenspits gebeurde door de parochianen zelf, die lokaal olmenhout gebruikten voor het timmerwerk. Een onvoldoende gedroogde centrale balk en het ontbreken van sint-andrieskruisen leidde ertoe dat de torenspits de jaren erna een gedraaide en uitgesproken gekromde vorm ging aannemen. Na Chesterfield is de torenspits van Verchin optisch de meest spectaculaire.

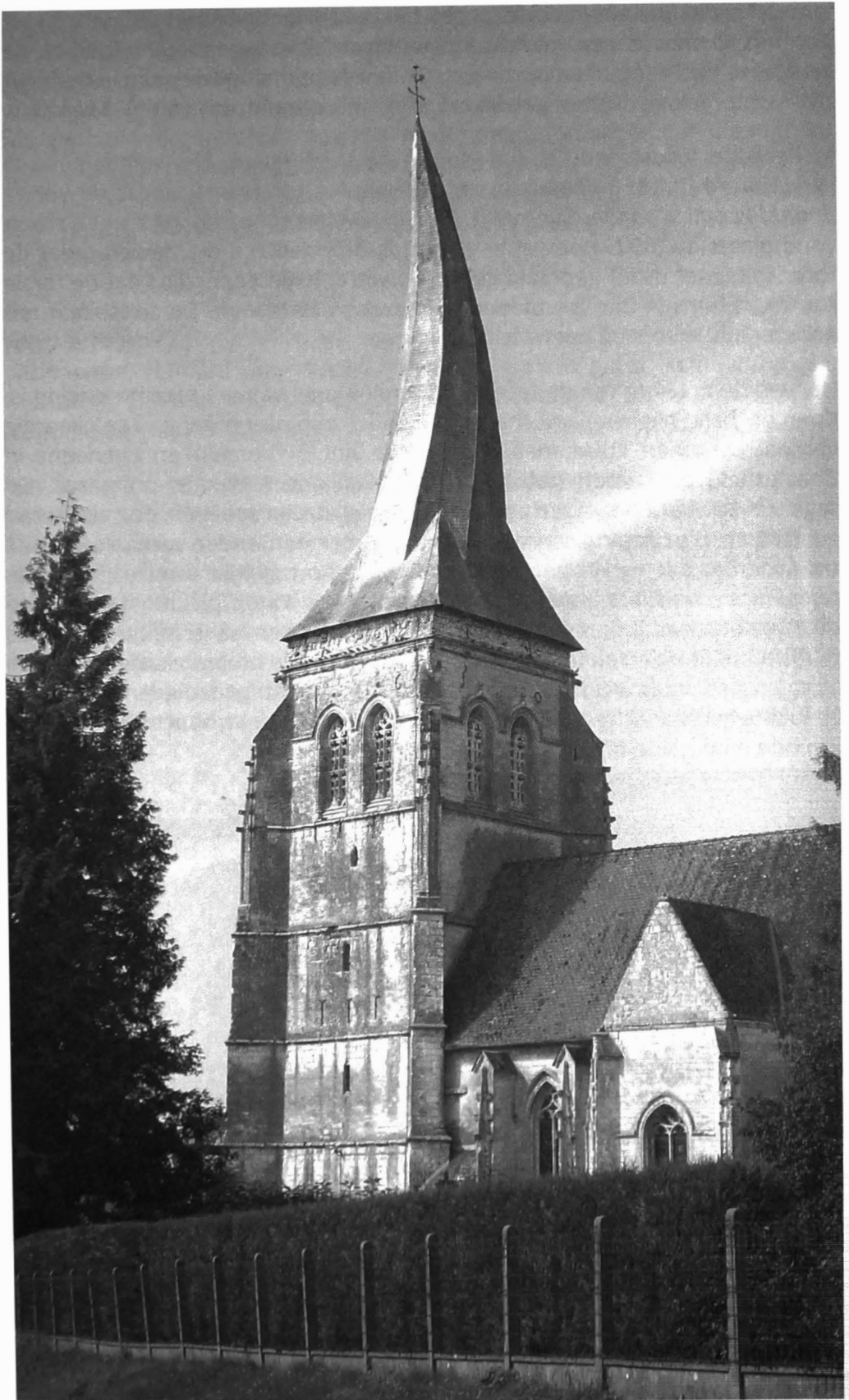
Ook over de toren van Verchin bestaat er een charmant volksverhaal. De gezonde jonge boerendochters van Verchin stonden ervoor bekend dat ze het niet al te nauw namen met de voorhuwelijksmoraal; ze stonden in de streek aangeschreven als “vlug in bed”. De toren had al tientallen jaren huwelijken van alle slag onder zijn kerkdeur zien passeren, tot op zekere dag een kuise echte maagd in de kerk van Verchin ten huwelijk kwam. De toren was daarover zo hogelijk verwonderd en gecharmeerd, dat hij uit respect een buiging maakte voor die witte raaf en beloofde zich te zullen rechten wanneer dit zeldzaam fenomeen zich een tweede keer zou voordoen. De toren staat nog altijd krom en gedraaid tot op vandaag ...⁹

Enkele sagen en verhalen over gedraaide torenspitsen in Frankrijk

Het kleine dorpje Pontigné (dept. Maine-et-Loire) herbergt een kerk uit de 13de eeuw die aan Sint-Denijs is toegewijd. Naast de historische muurschilderingen, geniet vooral de 1/8 gedraaide torenspits grote bekendheid als een van de voornaamste (en oudste) getorste torenspitsen uit het “kerngebied” van de Baugeois.

Volgens een sage houdt de torsie van de kerktoren verband met de vampier van Pontigné. Een arme pachter zat financieel aan de grond en verkocht zijn ziel aan de duivel om zijn schulden te delgen en gevangenzetting te ontlopen. Als tegenprestatie moest de man eenmaal per week 's nachts als vampier de streek terroriseren. Daarbij nam hij de gedaante aan van een grote vleermuis. De dorpsbewoners hadden vermoedens wie de vampier was, maar konden niets bewijzen. De pastoor liet een exorcist komen, die de duivel opriep en hem vroeg de werkelijke naam van de vampier bekend te maken. De duivel verklikte zijn onderdaan zonder verpinken. Daarop liet de exorcist de pachter schaduwen tot het moment kwam waarop hij zich opnieuw in weerwolf zou transformeren.

Op een zekere avond trok de betoverde pachter in het geniep naar de kerktoren en beklom de torentrap tot aan het klokkenhuis. Daar ontdeed hij zich van zijn kleren en maakte aanstalten zich in vampier – vleermuis te transformeren. De exorcist die hem sluipend gevolgd was, liet op dat moment via een geheim teken aan de pastoor de klokken luiden. Opgeschrikt door het lawaai van de klokken, wou het half getransformeerde monster door een van de galmgaten wegvliegen. De exorcist greep de vampier vast bij één poot en trachtte hem terug naar binnen te trekken. Het monster verweerde zich hevig zoals het een duivel past. Met een slag van een metalen kruisbeeld hakte de exorcist een klauw van het monster af. Het bleek om een mensenhand te gaan. Daardoor was de vampier uit evenwicht geraakt: luid schreeuwend en wild klapperend met één vleugel vloog hij weg, terwijl hij buiten rond de torenspits cirkelde.

Afb. 7: Gedraaid en gekromd, maar mooi in proportie: de toren van Verchin.

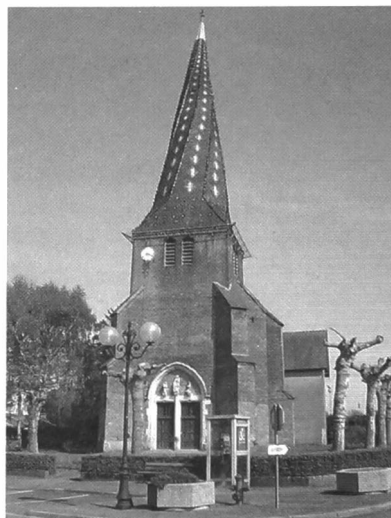
's Anderendaags stelden de dorpsbewoners van Pontigné met ontzetting vast dat hun torenspits een merkwaardige vorm had aangenomen. Toen ze de verdachte pachter gingen opzoeken, troffen ze hem doodziek aan in bed met zijn rechterarm in doeken gewikkeld. Zijn rechterhand was afgehouwen.¹⁰

In dezelfde landstreek ligt het dorpje Le Vieil-Baugé. Het middeleeuwse kerkje werd in 1856 voorzien van een nieuwe torenspits, nadat de vorige door blikseminslag werd vernield. Een nieuwe torenherstelling na een storm vond plaats in 1892. Hoewel er enerzijds bronnen zijn die beweren dat de torenspits met opzet gedraaid gebouwd werd, blijkt anderzijds dat de torsie zou te wijten zijn aan onvoldoende gedroogd houtwerk. De spits staat ten andere 1,50 meter uit evenwicht.

Hoewel de draaiing van de toren in Le Vieil-Baugé van vrij recente origine is, doen er toch enkele volksverhalen de ronde, zo onder meer een gelijkaardig verhaal over een kuise maagd zoals we het in Verchin en eveneens in Chesterfield aantreffen (telkens onafhankelijk van mekaar ontstaan). De sage van Le Vieil-Baugé, ten andere de enige van zijn soort die ook als literair gedicht op rijm gepubliceerd is, vertelt echter een ander verhaal. In 1441 trouwden in dat kerkje twee broers uit een hertogelijke familie met twee tweelingzussen die sprekend op mekaar leken. Na de plechtigheid volgde de rituele huwelijkskus buiten aan de kerkdeur ten aanschouwen van de talrijke familieleden en toeschouwers. Maar ... beide bruiden kusten niet hun echtgenotes maar wel hun schoonbroers! De talrijke genodigden begonnen zo luid te schaterlachen dat de toren eveneens in een lachbui schoot en zich kromde en draaide bij dat spektakel.

Afb. 8: Le Vieil-Baugé

Afb. 9: Mervans

10 De sagen en verhalen uit Pontigné, Le Vieil-Baugé en Mervans hebben we grotendeels geput uit de interessante online publicatie "Le mystère des clochers tors" door Sylvio Curmondo, gepubliceerd op de website "Science et Magie". Bron: <http://www.science-et-magie.com/GUIDEMYST/clocherstors.htm>.

De torenspits van de kerk van Mervans (dept. Saône-et-Loire) nabij Châlons-sur-Saône is een van de weinige gedraaide kerktorens die bedekt zijn met gekleurde pannen met ruitmotieven. De toren dateert uit de 14de eeuw en werd in 1893 in gedraaide vorm gerestaureerd. Hoewel de torenspits bewust zou gedraaid zijn, treft men zowat alle courante anomalieën aan die men als typerend voor spontaan getorste torenspitsen vermeldt. In een rapport van de inspecteurs der diocesane werken te Parijs treft men beide hypothesen aan in eenzelfde verslag, wat erop wijst dat zelfs specialisten er niet helemaal uit geraken.¹¹

De gedraaide torenspits van Mervans is behoorlijk rijk aan sagen en volksverhalen. Zo vermeldt een legende dat de torenbouw op één enkele nacht werd voltooid door feeën. Die lieten enkele gaten in de toren als waarmerk. Hoezeer men ook probeerde ze met allerlei materialen dicht te stoppen, de gaten bleven open waardoor de torenspits mettertijd draaide.

Een andere sage vertelt het verhaal van een demon die zich in de toren had genesteld. Een zigeunerin die als heks op de brandstapel was beland, had voor haar proces de kerk van Mervans vervloekt omdat de plaatselijke pastoor haar had verklikt. Ter vervulling van die vloek nestelde zich een demon in de toren. Tijdens en na de kerkdiensten viel het kleine wezentje de kerkgangers lastig met obscene geluiden, urineerde hij op hen en bezorgde hij hun talrijke slapeloze nachten en nachtmerries. Ten einde raad liet men een pater – exorcist komen, die de demon uit de toren verjoeg. Bij zijn vlucht gaf het wezentje nog een flinke draai aan de toren die getorst bleef staan.

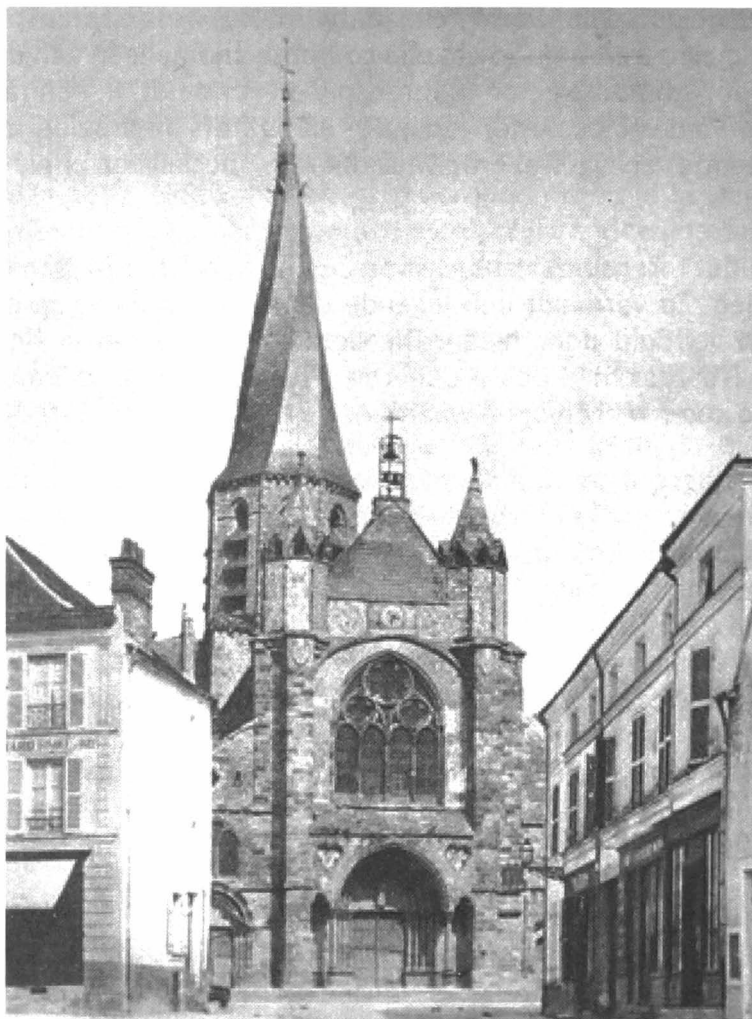
In zijn “Légende du clocher de Mervans” vertelt de dichter Claude Perraut dat de meester-timmerman Crétin van de barones van Mervans de opdracht kreeg de toren te bouwen. Toen het werk bijna voltooid was – enkel het kruis en het haantje op de torenspits ontbraken nog – vreesde Crétin dat de duivel daags voor de kerkwijding alsnog het kostbare werk Gods zou kunnen verwoesten. Hij verborg zich in het klokkenhuis en hield de wacht met een bekken wijwater binnen handbereik. En zie, klokslag middernacht arriveert Satan omringd door een geurwolk van solfer om de kerk te verwoesten. Net toen hij met geweld de torenspits begint krom te draaien, bezorgt Crétin hem een douche wijwater. Huilend van de pijn en met brandwonden overdekt, vlucht de duivel weg. Het huis Gods is gered, maar enkel de toren blijft helaas gedraaid staan.

De Association des Clochers Tors d'Europe

De roots van die vereniging liggen in Puisieux (dept. Loiret) nabij Orléans. In 1989 publiceerde de lokale historische kring een monografie van Jean-Claude Pompée over het unieke, enigmatische fenomeen der gedraaide kerktorens, de mogelijke oorzaken van hun torsie en verhalen die aan deze

11 Over de kerk van Mervans bestaat een interessante monografie: S. Monin – Badey, *l'Eglise de Saint-Maurice de Mervans*, Mervans, 1989.

torsie gebonden zijn.¹² Puisieux bezit namelijk zelf een vanouds gedraaide torenspits. Die publicatie gaf de aanzet tot de oprichting van een vereniging die alle gemeenten en steden met getorste torenspitsen groepeert.

Afb. 10: De kerk van Puisieux op een oude ansichtkaart.

De eigenlijke stichting van de vereniging en eerste Europese samenkomst vond plaats te Saint-Outrille in 1991. De tweede jaarvergadering werd in 1992 te Herve gehouden; men wou absoluut de grenzen overschrijden omwille van de Europese dimensie, ook al waren de meeste aangeslotenen vooral in de beginperiode nog in hoofdzaak Franse gemeenten. Ook in 1995 (Chesterfield) en 1997 (Sandstedt) hield de vereniging haar jaarvergadering buiten de Franse grenzen. In 1996 lanceerde men de eerste editie van een omvattende publicatie over alle bekende gedraaide kerktorens in heel Europa, die ruime belangstelling kende en op korte tijd uitverkocht raakte. In 2003 werd een aangevulde tweede editie gepubliceerd.¹³

De Association des Clochers Tors d'Europe bevordert de toeristische en

12 J.C. Pompée, *Clochers Tors d'Europe, Catalogue d'Exposition Société Archéologique de Puisieux*, Puisieux, 1989.

13 De website van de vereniging is te vinden op <http://www.clocherstors.com/>

culturele promotie van de steden en gemeenten die in hun patrimonium een gedraaide torenspits hebben. Ze bevordert ook de bouwkundige, historische en kunsthistorische studie van die merkwaardig getorste torenspitsen. De voorzitter van de vereniging is Georges Dechamps, 13 Route de Bolland te B – 4650 Herve, e-mail: georges.dechamps@gmail.com

Gedraaide torenspitsen in Vlaanderen?

Tot op heden is er in Vlaanderen geen enkele gedraaide, getorste of spiraalvormige toren gedetermineerd. Dat betekent nog niet dat er geen zouden kunnen bestaan. Vlaanderen is vanouds een land van torens en torentypes zoals de Brabantse gotiek met zijn slanke naaldspitsen zijn het meest torsiegevoelig, ook al gaat het zelfs bij dat torentype slechts om een miniem percentage dat effectief torsie vertoont. Alle gedocumenteerde tips over gedraaide torenspitsen in Vlaanderen zijn welkom.

Let wel, we hebben het hier enkel over spiraalvormig gedraaide torenspitsen, niet zozeer over torens die afwijken van hun middelloodlijn, m.a.w. torens die scheef staan. Dat aantal is beslist hoger, ook al is de afwijking slechts in uitzonderlijke gevallen duidelijk visueel waarneembaar. Dit ware een volledig afzonderlijke studie. De toren van Pisa zal je tevergeefs zoeken in het bestand van de gedraaide torenspitsen, omdat dat beroemde monument enkel sterk overhelt maar niet de minste draaiing of torsie vertoont.

43

Samengevat kunnen we stellen dat gedraaide torenspitsen een zeldzaam, intrigerend en soms ronduit spectaculair fenomeen zijn, waarbij men de oorzaak van de torsie veelal niet exact kan bepalen en waar dus nog een heel werkterrein openligt voor bouwkundige, historische en volkskundige studies.

DE VERBORGEN SCHATKIST VAN DE PERIODIEK

Barbara Vos

Inleiding

Wekelijks vinden we ze op verschillende plaatsen langs de kant van de straat: kranten en tijdschriften die talloze decennia oud zijn en worden opgehaald samen met 'het oud papier'. Dikwijls vliegen ze de deur uit na een grote lenteschoonmaak of na het overlijden van een oudere dame of heerschapp die in het verleden het dagblad zorgvuldig bijhield of zelfs nog liet inbinden in harde kaften. Met wat geluk vinden we ze terug op rommelmarkten of in het antiquariaat, maar al te vaak schimmelen ze weg op zolder of worden ze achteloos weggegooid.

44
Waarom, vragen we ons af? De gegevens zijn verouderd of inmiddels gedeeltelijk onjuist gebleken, de informatie heeft niets meer met het actuele heden te maken, het taalgebruik is gedateerd en het leest minder vlot, en per slot van rekening zijn dag- en maandbladen toch wegwerpartikelen. Redenen te over waarom ze niet zouden moeten worden bewaard.

Met dit artikel willen we echter aantonen dat deze bladen een onschatbare bron aan informatie bevatten. Een bevolking leer je immers het best kennen aan de hand van zijn pulpectuur en niet aan zijn literatuur. Wij zullen het voorbeeld nemen van het weekblad 'Ons Volk'. We onttrekken er de periode januari – mei 1940 uit. Op die manier hopen we een antwoord te krijgen op de vragen: "Waarmee hield de bevolking zich bezig in deze periode? Wat waren de interesses en bezorgdheden? Wat sprak de mensen aan, wat hield hen bezig? Welke waarden werden er uitgedragen? Welke rolpatronen en wenselijke gedragingen werden gepropageerd?"

Bewaring

Doordat na verloop van tijd veel papier veel plaats inneemt, zag men een oplossing in de nog steeds gebruikte microfilm en microfiche. Hierbij worden bladzijden van een tekst in verkleinde vorm op doorzichtig fotografisch materiaal bewaard. Lange tijd was dit de ideale manier om grote hoeveelheden voor langere tijd te bewaren, tot de opkomst van het digitale geheugen. Er was echter ook een groot nadeel verbonden aan de microfilm waardoor heel

wat materiaal verloren is gegaan: de grote kwetsbaarheid.

In het beste geval hebben organisaties, vzw's of "nazaten" van vervlogen periodieken de oude jaargangen gedigitaliseerd. In databanken staan de teksten veilig opgeslagen voor de toekomst. De meeste hedendaagse kranten en tijdschriften houden tevens een archief bij dat op de eigen homepage kan worden geraadpleegd. Enkele voorbeelden van beide gevallen:

- <http://www.historischekranten.be/>

Deze website biedt krantenartikels aan over de regio Ieper-Poperinge.

- <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/databank/abraham>

Abraham online is een catalogus van Belgische kranten die worden bewaard in bibliotheken en erfgoedinstellingen.

- <http://kranten.kb.nl/>

De Koninklijke Bibliotheek biedt een overzicht van vier eeuwen kranten op het net.

<http://www.standaard.be/archief/>

<http://www.knack.be/weekblad/knack-be-voor-abonnees/>

Toch is het niet nutteloos de papieren versies eveneens te bewaren. Niets gaat immers boven het origineel.

Het medium van het onderzoek: de periodiek 'Ons Volk'

We hebben gekozen voor het tijdschrift 'Ons Volk', voor de periode januari – mei 1940. De keuze van het tijdschrift en de periode is puur willekeurig. Deze periodiek is immers volledig toevallig in ons bezit gekomen: een verkoop van een inboedel bij een rommelige antiquair bracht enkele mooie, ingebonden

bundels van dit tijdschrift aan het licht.

Doelpubliek en inhoud

Het doelpubliek voor 'Ons Volk' is ongetwijfeld het gezin, de gewone man in de straat. Dit kunnen we duidelijk afleiden aan de inhoud (zie verder). Het weekblad probeert ieder lid van het gezin te bereiken: de gezinshoofden (meestal de echtgenoot uiteraard), de echtgenote en de jongere lezers, dus de kroost van de bovenvermelden. We hanteren deze praktische indeling in de hierop volgende uiteenzetting. Deze indeling is echter niet bindend.

De man als doelpubliek

Gericht op de gezinshoofden zijn uiteraard de grote nieuwsfeiten. In 1940 gaat dit duidelijk over de naderende oorlog. De voorbeelden zijn legio in de rubriek 'Actualiteiten': "Een Russisch officier, die door de Finnen gevangen genomen werd. Hij heeft alle kenteekenen, die er op wezen dat hij officier was, van zijn kleeven gerukt, omdat bij de Russische troepen wordt verteld dat alle gevangen genomen Russische officieren door de Finnen worden gefussileerd. Het tegendeel is waar: alle gevangenen worden uitstekend behandeld." (21/01/1940) Daarnaast zien we de afbeelding van een gewonde Rus, die inderdaad lijkt gedaan te hebben wat de mededeling naast zijn foto beweert.

"De dood loert onder water – De Duitschers, evenals de geallieerden, bezitten een gespecialiseerde vloot voor het opzoeken en opvissen van zeemijnen. Nadat zoo 'n gevaarlijk tuig is ontdekt, treedt een bijzondere dienst in werking om de mijn op te visschen. Is dit onmogelijk dan laten zij deze springen. Hier zien wij de enorme waterwolk, welke veroorzaakt wordt bij het laten springen van een zeemijn." (03/03/1940)

Foto's domineren de twebladige actualiteitenrubriek. De teksten zijn erg beperkt en bronvermeldingen uiteraard vrijwel onbestaande.

Daarnaast worden andere artikels, verwant aan het thema oorlog, geschreven. Dikwijls wordt ook terugverwezen naar de Grote Oorlog van 1914 – 1918. Artikels gewijd aan oorlogsapparatuur komen veelvuldig voor, bijvoorbeeld 'Boomversperringen en landmijnen' (14/01/1940), 'Vliegtuigbommen' (04/02/1940) en 'Oorlogsspionnen hun vernuftige methoden' (04/05/1940). Dit laatste artikel geeft de lezer meer informatie over het nut en het belang van spionage tijdens de oorlog. Tussen de tekst door staan enkele tot de verbeelding sprekende voorbeelden van spionagemateriaal.

We noemen er enkele: een codering van muzieknoden voor geheime boodschappen, het tatoeëren van geheime berichten op het hoofd, het schrijven met onzichtbare inkt, een kam met strategisch geplaatste haartjes om de positie van loopgraven weer te geven.

Langzaam zien de lezers van “Ons Volk” de oorlog dichterbij komen. In nummer 19 van het jaar 1940 krijgen we zelfs een grote Europese kaart te zien die twee bladzijden overspant met als titel: “De Europeesche heksenketel – Na 8 maanden oorlog.” Uiteindelijk zal het weekblad een tijd lang verdwijnen gedurende de oorlogsjaren, om achteraf weer op te duiken.

De vrouw als doelpubliek

De vrouw als lezer en onderwerp van de inhoud van “Ons Volk” mag niet onderschat worden. Verschillende rubrieken in het weekblad zijn uitsluitend op vrouwen gericht, zoals “Huishoudelijke wenken”, “Knippatroonhoekje” en “Mode-tips”.

Dergelijke artikels zijn van onschatbare waarde als het erom gaat het dagelijks leven te reconstrueren. Hoe ging men gekleed? Welke huishoudelijke middelen hadden vrouwen ter beschikking? Zelfs vragen zoals welke waarden werden er bevestigd of aangemoedigd? Dikwijls zijn die waarden en normen niet verscholen aanwezig, maar worden ze bijna letterlijk in de tekst vernoemd. We nemen het volgende artikel als voorbeeld:

47

Het “kinderreukje” (12/05/1940)

“Helderheid in de kinderkamer moet voor iedere vrouw iets vanzelfsprekends zijn. Toch is het ongetwijfeld nog steeds niet het geval, want nog altijd hoort men van alle kanten – vooral van de zijde van de heeren der schepping – pijnlijke klachten over de atmosfeer, die een kind nu eenmaal in huis verbreidt. Daarbij valt dit verwijt uitsluitend op de moeder of verzorgster van het kind.”

Verder in het artikel wordt dan uitgelegd hoe luiers het best worden verschoond.

In hetzelfde nummer: “Practische wenken” om vernikkelde voorwerpen glimmend te maken, vlekken uit hout te verwijderen en dergelijke.

Het is duidelijk de taak van de vrouw voor het kind te zorgen en wat misloopt in de huishoudelijke taken, is aan de vrouw te wijten. Seksistisch? Vandaag zouden velen van die mening zijn.

Een ander voorbeeld uit het artikel “Is huilen gezond?” (10/03/1940):

“Zou men dus de vrouwen ertoe moeten aansporen haar tranen te bedwingen en ze niet de vrije loop te laten? Wij zijn van mening, dat dit niet mag. De mannen zouden daar maar de last van ondervinden. Het is nu eenmaal een feit dat mannen niet van huilende vrouwen houden. Sommigen worden zwak bij de aanblik en zijn tot alles bereid, hetgeen zij later wel eens kunnen betreuren en hetgeen slecht voor de gezondheid van de portemonnaie is.”

Voorts geven verschillende huishoudelijke richtlijnen praktische tips om geld te besparen, waarbij men vooral schoonmaaktips en kledingadvies geeft. Bijvoorbeeld “Hoe men van een oude jumper een warm vest maakt” (04/02/1940) of “Warme handschoenen voor onze soldaten” (25/02/1940). We geven tevens een voorbeeldje van een oude schoonmaaktip om vergulde lijsten van spiegels en schilderijen weer te laten schitteren: meng 10 gram bleekwater met eenzelfde hoeveelheid eiwit (14/04/1940).

Het kind als doelpubliek

Ook de kinderen worden aangesproken als lezers of medelezers van ‘Ons Volk’. Zo vinden we in elk nummer een (vervolg)verhaal terug zoals “Gulliver’s reizen”(21/01/1940), “Bijna kwam de Paaschhaas te laat” (24/03/1940). Verder zijn in verschillende nummers kleurplaten opgenomen die volgens de bijhorende instructies moeten worden vergroot en dan door de kinderen kunnen worden ingekleurd.

Reclame

Eén van de meest voorkomende reclameboodschappen is de advertentie voor aspirine (03/03/1940). De advertentie beslaat een volledige pagina. Een titel spreekt duidelijk de vrouw binnen het gezin aan:

“Moeder, U moet altijd vroolijk en opgewekt zijn.”

Daaronder zien we een afbeelding van een ideaal gezinnetje. Vader, zoon en dochter zitten aan tafel terwijl moeder de schaal met de maaltijd op tafel zet. Allen zijn netjes gekleed en glimlachen breed. De tekst daaronder zou vandaag menigeen doen fronsen:

“U speelt den hoofdrol in het familie-leven. Iedereen hangt af van U. Daarom is het, dat U nooit prikkelbaar of zenuwachtig moogt zijn, dat slecht humeur U verboden is. U hebt werkelijk geen tijd om ziek te zijn, om aan hoofdpijn of zenuwpijn te lijden... Neem dus, indien het noodig is, een paar “Wit-Kruisjes”. Die verlossen U wel vlug van alle kleinere en grotere ongesteldheden; die zorgen ook dat U weer frisch en levendig wordt als voorheen...”

Hierop volgt een lijstje met de mogelijke ongemakken die door de “Wit-Kruisjes” kunnen worden aangepakt:

“Pijnlijke maandstonden - hoofdpijn – schele hoofdpijn – zenuwpijn – duizeligheid – vermoeidheid – griep – reumatische pijnen”

Dan komt de echte slogan:

“Het Wit-Kruis. Het pijnstillend middel dat versterkt!”

Over de samenstelling of de bestanddelen komen we echter niets te weten. Alleen wordt nog vermeld dat de “Wit-Kruisjes” beschikbaar zijn in drie vormen: poeders, tabletten en “cachets”. De hoeveelheden waarin de aspirines beschikbaar zijn en de prijzen worden wel vermeld.

Poeders	Tabletten	Cachets
De proefdoos van 8 poeders: 4Fr.	De koker van 24 tabletten: 11Fr.	De doos van 2 cachets voor handtasch: 1,50Fr.
De doos van 24 poeders: 11Fr.		De aluminium koker van 12 cachets: 6Fr.
De familiedoos van 48 poeders: 20Fr.		

Ter vergelijking: een nummer van “Ons Volk” van die periode kost 1Fr.75, een weekabonnement 1Fr.60.

Wie denkt dat enkel de vrouw des huizes de enige is waarop men doelt, vergist zich. We vinden een variant van dezelfde advertentie terug, maar dan gericht op mannen (12/05/1940):

“Uw vrouw en kinderen wachten vol vreugde op Uw thuiskomst. Stel hun verwachtingen niet teleur; kom niet naar huis vermoeid of slecht geluimd! Wanneer een bijzonder moeilijk of afmattend werk U hoofdpijn geeft, aarzel dan geen oogenblik om een “Wit Kruisje” te nemen. Als U dit doet zult U wel vlug hersteld zijn. Dan kunt U frisch en opgewekt naar huis gaan, en daar Uw vrijen tijd op een aangename manier doorbrengen in Uw familiekring.” Bij deze versie van de advertentie noemt de men de kwalen: “hoofdpijn, tandpijn, zenuwpijn, vermoeidheid, zenuwzinking, reumatische pijnen, koorts en griep.”

Ook andere aspirines, zij het van een ander merk (Bayer), worden aangeboden:

“Wist U dat, vooral in dit seizoen, 1 op de 2 dagen ons slecht weer brengt: regen, wind en hagel? Dit zijn even zoovele vijanden die Uwe gezondheid in gevaar brengen. Voorzorgen zijn dus dubbel nodig en de voornaamste hier-

onder is wel dat U steeds Aspirine in huis hebt. Dit is inderdaad het afdoende en betrouwbare middel bij verkoudheid, griep en reumatiek. Aspirine. Het product van vertrouwen." En vervolgens in kleine lettertjes onderaan: "Aspirine tast hart, maag noch nieren aan." (17/03/1940).

Vandaag weten we beter !

Bayer richt zich tevens op de oudere bevolkingslagen:

"Nog flink en werklustig. Ja, dat zit er bij mij nog zoo in. Maar op mijn leeftijd is men voor vocht, koude en tocht dubbel gevoelig. Daarom heb ik ook steeds Aspirine in huis welke mij sedert lange jaren reeds bij hoofdpijn, verkoudheid en reumatiek zoo afdoende geholpen heeft." (07/01/1940)

Naast de talloze advertenties van aspirine, vinden we ook andere reclameboodschappen terug. Bijvoorbeeld voor kinkhoest. De advertentie in kwestie belooft een genezing over enkele dagen en de volledige remedie zou 25 fr. kosten (10/03/1940). Deze advertentie is vrij eenvoudig en heeft geen begeleidende afbeelding. Dit is wel het geval bij de reclame voor Hulstkamp-jenever op dezelfde bladzijde. Die bestaat uit een afbeelding van een genoemde jeneverfles en een hand die ernaar grijpt. De tekst is minimaal: slechts de naam van het merk en "anno 1775" wordt ons meegedeeld.

50 Ook de advertentie voor Chicorei van De Beukelaar is zeer summier. We zien een oud vrouwtje in traditionele klederdracht met een kopje chicorei in de hand, vergezeld van een grote hoofdletter B, en de slogan "...toch nog wat anders!!" (05/05/1940) De reclame voor het merk Talpe is nog korter en bestaat slechts uit de twee zinnnetjes:

"Chicorei Talpe doet het hart deugd. Die ze drinkt, is steeds verheugd!"(07/01/1940)

Soms vinden we ook boodschappen van kleinere producties terug, bijvoorbeeld in het geval van een apotheek uit Esschen. Deze belooft met de Dr. Heinz Remedie een oplossing voor "zilt (nat en droog), baardziekte, jeukingen, puisten en alle andere huidziekten." Het goedje bestaat in zalf, thee en pillen. (07/01/1940)

We vinden tevens kleine advertenties voor draagbare typmachines (Olivetti), Oranje As "De fijnste aperitief" (beide in 05/05/1940), de "wonderbare bruine poeders" van 't Roos Kruis (12/05/1940).

Varia

Verder vinden we ook heel wat vertier in "Ons Volk". Een vaste rubriek is de

film, waarbij telkens een nieuwe film of een acteur of actrice voor het voetlicht wordt geplaatst. Het gaat stevast om de Amerikaanse Hollywoodfilm.

Andere vaste rubrieken zijn de “wetenswaardigheden” met actuele en encyclopedische weetjes en de “karikaturen en lachedingen”. In deze laatste katern vinden we tijdgebonden grapjes terug, die voor lezers van vandaag soms moeilijker te vatten zijn. Zij geven echter een goed beeld van de tijd weer. Enkele voorbeeldjes:

Crisistijd

Hij: Vrouwtje, 't ergste is gebeurd!

Zij: Wat, zijt ge opgezegd geworden?

Hij: Neen, maar de baas heeft mij z'n zaak overgedaan!

Hoffelijk

Louis spreekt een meisje aan op straat en wordt op zijn nummer gezet met de opmerking:

- Meneer, dat past helemaal niet, om zoo maar op straat tegen een jong meisje te gaan spreken.

- Maar, jonge dame, - zegt Louis, - voor zóó jong had ik u heelemaal niet gehouden!

Kazerne

Sergeant. – Zeg, kaffer, er ontbreekt een knoop aan uw jas! Ge begint toch zeker niet op eigen houtje te ontwapenen? (25/02/1940)

Een interessante uitzondering op de mode, die normaal gezien voortdurend op de vrouw is gericht, vinden we in het artikel “De baard wordt weer mode – Een selectie van Vlaamsche Baarden”. Dit bijzonder ludieke artikel toont een serie aan portretten van bebaarde Vlamingen van Cyriel Buysse met zijn “mouche”-baardje tot Frans Verschoren met zijn sikbaardje (03/03/1940).

Conclusie

We kunnen besluiten dat het tijdschrift 'Ons Volk' zich in de (voor)oorlogse periode richtte op het hele gezin. De pater familias, de huismoeder en de kroost werden allen aangesproken door deze periodiek. Het blad was betaalbaar en werd door het hele gezin gelezen. We mogen er ongetwijfeld van uitgaan dat een dergelijk tijdschrift de heersende waarden en normen bevestigde. We hopen dan ook met dit artikel een aantal periodieken van het 'oud papier' en het haardvuur te hebben gered. Eenieder die belangstelling heeft voor de geschiedenis van het dagelijks leven van onze families, heeft er baat bij in de lectuur van de oude kranten en tijdschriften te duiken. Het laat ons tevens toe beter te begrijpen waar onze voorvaderen in het verleden mee bezig waren en hoe ze dachten. Voor mannen vinden we de bijvoorbeeld de boodschappen 'hard werken', 'brood op de plank brengen' terug. Voor de vrouw des huizes zijn motto's zoals 'steeds goed geluimd zijn', 'zorgen voor het huishouden' dan weer bijna letterlijk tussen de reclameboodschappen door te lezen. Ook andere waarden en verwachtingen worden doorgegeven, zoals 'de moeder is verantwoordelijk voor de zorg van de baby, niet de vader (zie 'het kinderreukje)', 'vrouwen huilen (te) gemakkelijk', 'de ouden van dagen moeten kranig zijn en zo goed mogelijk hun steentje bijdragen'. Sommige van deze "normen" zijn door de tijd heen geëvolueerd, terwijl andere zijn blijven voortbestaan.

52

We kunnen hieruit besluiten dat een dergelijke periodiek niet alleen onmisbaar is voor de reconstructie van materiële feiten, zoals modetendensen in kleding, beschikbaarheid van medicijnen, het terugvinden van authentieke recepten en dergelijke, maar tevens voor het reconstrueren van het heersende gedachtegoed, de waarden en de normen van onze voorouders.

Noot van de auteur: Fouten in bronverwijzingen kunnen te wijten zijn aan de ingebonden staat van het onderzochte tijdschrift.

TRADITIES OVERLEVEN ONOPGEMERKT.

DEEL 2

Bachelor en master: gezel en meester

Luc Devriese

Het doet wel zonderling aan te beseffen dat glanzend 'nieuwe' woorden, of juist gezegd, nieuw geïntroduceerde woorden, teruggaan tot echt middeleeuwse toestanden. Mooie voorbeelden daarvan zijn onze *bachelors* en *masters*. Er zit een hele wereld, een verdwenen samenleving, verborgen achter deze woorden.

Bachelor kennen we als Engels voor vrijgezel en als de Europees gepromote aanduiding van de laagste (eerste) graad van het hoger onderwijs. Sinds enkele jaren is het woord ook bij ons gemeengoed geworden, helaas maar bijna onvermijdelijk, in zijn Engelse vorm. Die taal is nu eenmaal het hedendaagse Latijn van de wetenschappelijke wereld. Maar net als zoveel andere woorden in dergelijke sferen ontstaan, is ook *bachelor* afkomstig uit het Latijn, zij het dan de middeleeuwse gedaante van die taal.

Algemeen wordt aangenomen dat de term uit de feodaliteit stamt. Een *baccalaris* of *baccalarius* was een boer zonder landbezit, maar wel een streepje hoger dan de onvrijen. Hij (uitsluitend mannelijk ...) behoorde tot een groep die in de feodale pikorde net onder de ridders te situeren was. In het Oud-Frans echter werd een *bachelier* een vrij man, soms zelfs een ridder die geen geld genoeg had, of nog te jong was, om zelfstandig met paard en vaandel ten strijde te trekken. Hij kon dus geen ruiters (ridder, chevalier) zijn, maar hij mocht zich bij een gefortuneerde ridder aansluiten als ondergeschikte gezel of als leerling in de krijgskunst en in andere zogenaamde ridderlijke vaardigheden. Cervantes distilleerde er een meesterlijke karikatuur uit: de Sancho Panza van Don Quichote.

In de 13de eeuw werd de term bij uitbreiding de laagste academische graad aan de Parijse universiteit. De *bachelier* werd de ondergeschikte, de leerling van de *magister*, deze laatste dikwijls een theoloog, een religieus. Vanuit Parijs stak het woord in die betekenis het Kanaal over, waar het behouden bleef

in de universitaire wereld en in die functie nu dus terug komt naar het Europese vasteland. In het moederland Frankrijk echter verloor de bachelier van zijn strepen. De Fransen die hogere studies wilden aanvatten, moesten sinds Napoleon het *baccalauréat* (*bac, bachot*), een soort algemeen landelijk maturiteitsexamen, doorstaan. Zij waren *bacheliers* of *bachelières*. Actueel is de term verbonden aan de laagste universitaire graad. De Angelsaksische wereld haalde het eens te meer op de Franse.

Ook de tweede Engelse betekenis van *bachelor* als vrijgezel is terug te voeren tot de feodale origine van het woord. In het ambachtswezen was een *bachelor* een vrije gezel (er waren ook onvrije gezellen) werkzaam bij een *master*. In onze steden leefden en werkten talloze meesters en nog meer gezellen. In het Nederlands bleef het begrip letterlijk bewaard in het woord *vrijgezel*. Een gezel moest niet zelden ongehuwd blijven, tot hij geld genoeg had om de meestertitel te verwerven (of te kopen). Dat kon bijvoorbeeld door de weduwe of de dochter van zijn meester te trouwen ...

Al heel vroeg in de academische carrière van de term *baccalarius* kwam er een zonderlinge, ludieke transformatie tot *baccalaureus* en *baccalaureatus* tot stand. Dat was een woordspelletje. De mensen die daarvoor verantwoordelijk waren, kenden nog behoorlijk Latijn en zij wisten heel goed wat *baccalauri* betekende. Dat was laurierbes en niet lauwerkrans. Een *baccalaureus* mocht zich alleen maar op vastenavond en soortgelijke gelegenheden gelauwerd wanen. Maar die kennis ging verloren. Serieuze (onwetende, domme?) lieden echter waanden zich, als gelauwerde, baccalaureaat, hoog verheven boven het plebs, boven de filister, de onwetende kleinburger.

Heel wat orthodoxer en veel ouder was de omvorming van *Bacca* in de betekenis van druif tot *Bacchus*, de Latijnse naam van de Griekse Dionysius, god van wijn en roes en, niet te vergeten, van bacchanalen. Maar daarom moeten we de bachelor niet meteen in verband brengen met Bacchus, met dronkenschap, bacchanaal, etc. Ook die mogelijke woordverklaring houdt geen steek.

Al het hierboven beschrevene is voortgekomen uit het vroegmiddeleeuwse *baccalarius*, maar waaruit zou het woord zelf in die tijd ontstaan zijn? Dat is onduidelijk. Men heeft een Keltische origine naar voor geschoven: *bakkano* (boer). Het Ierse *bachlach* betekent dienaar, herder, onbeschoft individu. Een andere theorie houdt het bij *vacca* (koe, vaars), woord dat een Laatlatijnse *bacca* vorm zou hebben gehad. Een *baccalarius* zou dan een veeboer geweest zijn. Dat alles is echter om fonetische redenen niet evident. Maar, hoe dan ook, rustiek of niet, de betekenis van 'ondergeschikte' in de bachelortitel kan niet ontkend worden.

Ook *master* is uit de middeleeuwse gemeenschap afkomstig, zoals we al zagen. De herkomst en de betekenisomvormingen die er aan vasthangen, zitten gelukkig iets minder ingewikkeld in mekaar. Het woord is simpelweg afgeleid van het Latijnse *magister* dat zelf uit *magis* (meer) gevormd werd. Dat ge-

beurde op precies dezelfde wijze als bij *minister* uit *minus* (minder: mindere, dienaar van een feodale heerser, van een koning). Eigenlijk is *master* de antipode van *bachelor*: de meerdere tegenover de ondergeschikte.

In het Nederlands werd *magister* verder vervormd tot *meester*, in het Frans tot *maître*, in het Duits tot *Meister*, in het Italiaans tot *maestro*, enz. In het Engels is er niet alleen *master* maar ook *mister*, afgekort *Mr.* De Nederlandse afkorting *Mr.* associëren we dikwijls met 'mijnheer', maar ze werd oorspronkelijk gebruikt voor advocaten en is rechtstreeks afgeleid uit *magister*. Vandaar ook *magistraat*. *Meester* bleef een aanspreektitel in de advocatuur. *Magister* zelf bleef, aan bijvoorbeeld de Leuvense universiteit, nog lang overleven als titel: *magister in de godgeleerdheid*. Heden is dat *master of arts* in de godgeleerdheid.

Met *magister* of *meester* kon men in de Middeleeuwen veel verschillende functies aanduiden. Naast de schoolmeester is er vooral de ambachtsmeester. In Engeland had men de *master* en de *bachelor*, net als bij ons de *meester* en de *gezel*. In de universitaire wereld werd *magister* of *master* de graad die boven deze van *baccalaureus* stond. Hij hield de toelating tot onderwijzen in. Er was geen vast onderscheid met *doctor* of *professor*.

Heel speciaal in verband met de geneeskunde en de diergeneeskunde valt er in onze streken nog een belangrijke evolutie van de betekenis van de term *meester* te noteren. In de 17de eeuw werd die steeds minder gebruikt voor ambachtslui, behalve voor enkele categorieën, zoals de *meester kleermakers*, *meester metsers*, en vooral de *meesters chirurgijns*. In de dialecten zijn er nog sporen van bewaard gebleven. Zo zegt men bijvoorbeeld dat iemand 'mis-meesterd' werd. Ook het wat ouderwetse *heelmeester* kwam uit die hoek. Naar analogie van de (humane) chirurgijns begonnen in de 17de eeuw allerlei figuren - het meest, maar niet uitsluitend, hoefsmeden - die aan 'diergeneeskunde' deden, zich als *paardenmeesters* of *koeienmeesters* uit te geven. Zij waren de voorlopers van de universitair gevormde veeartsen, later dierenartsen genoemd. In sommige landelijke streken is de *peerdemeester* nog steeds een goede bekende en *meester* bleef de titel bij uitstek van de dierenartsen.

55

De universitaire doctors in de medicijnen bleven zich eveneens met de mees-tertittel tooien, maar uiteindelijk gaven ze de voorkeur aan de titel van *doctor*. Nog veel geleerder Latijns klinkend... Vandaar dus onze dokters.

En dankzij 'Europa' kregen we nu dus opnieuw *masters in de geneeskunde, in de diergeneeskunde, in de rechten*.

BROER TEGEN BROER

William Peynsaert

1.

Sommige dingen zijn gewoon handig om te hebben. Ik had er lang voor gespaard. Een eigen negerin. Lucille heette ze. Een tikje oud. Al zeventien. Maar ze was zo mooi, ik moest haar hebben. Sluik haar, niet van dat kort kroeshaar. Een hint van blank bloed in haar aderen. Genoeg om haar neus te versmalen. Het belangrijkste was dat ze een stevig stel heupen had en een perfect gezond gebit. Geen sporen van pokken in haar gezicht.

Ze smeekte mij om haar kleine broertje ook te kopen, maar ik was platzak. Ze was duur. Opgeleid om Madame gezelschap te houden. Creolen in Louisiana sprongen een beetje anders om met hun negervolk. Ze sprak Frans en Engels en kon naar 't schijnt piano spelen. Geen idee of 't echt zo was. Nooit getest. Geef mij maar banjo. Borduren kon ze ook en nog meer van die nutteloze onzin. Maar ze had poten aan haar lijf, dus ze kon vast ook wel werken. Niet dat ik haar in de eerste plaats daarvoor kocht. Haar madame had eens moeten weten waarvoor dan wel.

Maar ja, monsieur van Madame was de pijp uit. De zoon nam de plantage over. Die had in het buitenland gestudeerd, Zwitserland of een andere Europese molshoop, en had iets tegen slavernij. Hij investeerde liever geld in machines dan in 'kwetsbare goederen'. Madame zat sindsdien aan de laudanum, zei de slavenhandelaar. 'Da's beter dan een perfect gezonde negerin verpesten door haar van die kunstjes te leren.' Als ze graag kunstjes aanleerde, moest madame zich maar een aapje kopen of een schoothond.

Mijn ouders hadden thuis meestal 30 negers. Waarvan we er zeker 20 actief nodig hadden. Als we er 35 hadden, verkocht mijn pa er enkele. Altijd een heel gedoe, zelfs al lieten we er op om niet te veel familiebanden te verbreken. We hadden niet genoeg land om zoveel volk aan het werk te houden, dus het moest wel. We verkochten ze zelf door aan de nieuwe eigenaars. De vleeskeuring van de openbare verkoop, wilden we ze besparen. Niet alleen voor hun trots, maar ook voor die van ons. Je slaven open en bloot op de markt gooien, dat rook naar financiële moeilijkheden. Nu, die hadden we niet. Pa kon het zich veroorloven om zowel mijn broer als mij van zodra we 16 waren maar liefst 5 procent van de opbrengst te geven. Ma en pa hadden allebei Schots bloed. Misschien sprongen ze daarom zo verstandig om met geld. Onze negers wisten dat we ze goed behandelden, dus ze werkten. Niet zo snel als ze konden, maar snel genoeg om pa niet kwaad te maken.

Hij raakte slaven nooit met een hand aan -tenzij soms een aai over de bol van de jongsten-, maar lijntrekkers zond hij naar het geselhuis met een pa-piërtje waarop stond hoeveel slagen ze moesten krijgen. De ligging van onze plantage hadden we ook mee. Langs de oevers van de Mississippi waren de oogsten goed. Katoen was koning. Dus op mijn 19 kon ik al mijn eigen slavin kopen. Niet om kunstjes te leren. Om mee te kweken.

Zo ging Lucille dus van één eigenaar die absoluut niet geloofde in de winst-gevendheid van slaven, naar één die er heel zeker van was dat er geld uit te slaan was. Morele bezwaren had ik niet. Slavernij is natuurlijk verkeerd, maar als het bestaat, is de afschaffing ervan de snelste manier om een hele maatschappij in de chaos te storten. Ik verklaarde slavernij niet op basis van enige inferioriteit van het zwarte ras. De negers zaten wel achter in hun ontwikke-ling, maar dat was vooral omdat wij zo ons best deden om dat zo te houden. Lezen en schrijven mochten ze niet. Wie een slaaf alfabetiseerde, kon reke-nen op zware straffen. Wat ik wel vond was: die zwarten hadden het over het algemeen goed. Ik zag meer lachende zwarten dan lachende blanken. Als je als slaaf geboren bent en weet dat je als slaaf zult sterven, welke zorgen kan je dan hebben?

Ik had wel zorgen. Ik wilde het beter doen dan mijn oudere broer. Hij zou later de plantage erven. Mijn vader stond er op om zijn land in één stuk te houden. Voor mij wachtte normaal een militaire opleiding. De militaire aca-demie, West Point, in het Noorden, waar veel zuidelijke jongens heen gingen. Maar mijn ogen waren te slecht. Ik droeg een bril sinds ik 16 was. Tot dan reed ik altijd op een heel rustige pony, omdat die dan wel in mijn plaats keek. Zo slecht was mijn zicht. Dat van mijn broer ook, maar die hoefde zich verder geen zorgen te maken over de toekomst. Bovenop al de voordelen die hij dankzij zijn leeftijd genoot, kwam nog het ergste. Hij kon geweldig dansen en hij had succes bij vrouwen. Ik niet. Als een vrouw in het dorp mij aansprak, was het alleen om te vragen hoe het met mijn broer ging. Dat stak. Ik kon het niet eens wijten aan de dikke glazen van mijn bril die mijn gezicht ontsierden. Mijn broer droeg al een dikke bril sinds hij 12 was.

Ik was stiekem zo nijdig op hem, dat ik me vaak afvraag of het tussen ons ook zo was fout gelopen als ik Lucille niet had gekocht.

2.

Toen ons land uiteenviel in de noordelijke en de zuidelijke staten, wilden onze ouders niks te maken hebben met die onzin. Volgens hen bestond oorlog alleen, omdat er daar enkele rijke vetzakken nog rijker door werden. Wie er won, kon hen niet schelen. De bovenklasse melkt de middenklasse en de armen zijn er om de middenklasse voor te houden dat het altijd nog slechter kan. 'Ja, maar', zei mijn broer, 'als zij winnen pakken ze onze negers af.'

Pa las weinig, maar wat hij las, las hij goed en hij zei: 'De nieuwe regering in het Noorden heeft nooit gezegd dat ze onze slaven gingen afnemen. Het enige wat ze niet willen is dat er in de nieuwe gebieden in het westen slavernij komt.'

'Ja', zei mijn broer, 'maar als de slavernij niet kan uitbreiden, dan krijgen we op de lange duur te veel slaven op een te klein gebied. Dat zou rampzalige economische gevolgen hebben voor ons.'

Pa zei: 'En wat dan nog? Dan verkopen we onze negers en huren werkvolk.'

'Dan is onze plantage nooit nog winstgevend,' zei mijn broer.

'Beter iets minder winstgevend, dan mijn kop te laten afblazen of twee zonen te verliezen om negers te kunnen houden. Trouwens, ik heb al één regering de rug toegekeerd en deze heeft mij nog nooit lastig gevallen, dus ik ga niet nog eens rebelleren. Als het Noorden de slavernij afschaft, ben ik zeker dat ze ons enige vorm van compensatie geven.'

Hij bedoelde natuurlijk de Engelse regering toen hij emigreerde uit Schotland. Ik snapte zijn redenering. Mijn broer snapte die ook. Er was weinig tegen in te brengen, maar het was niet genoeg om geen dienst te nemen in het leger van het Zuiden. Al onze mannelijke kennissen namen dienst. Meisjes vroegen nog maar één ding: 'in welk regiment dien jij?' of 'waarom ben je niet in uniform?'

58

Ik tekende eerst en kreeg in het dorp twee dagen lang meer aandacht dan mijn broer. Tot bleek dat hij bij de staf mocht dienen van kolonel Sears. Sears was één van de rijkste plantagehouders in de buurt. Hij had een eigen regiment opgericht en alle wapens en uitrusting betaald. Wapens en uniformen voor meer dan 400 man. Mijn broer had hij al lang een postje beloofd als luitenant in zijn staf. Zijn dochter had een oogje op mijn broer.

Toen mijn broer in een piekfijn uniform mét officierszwaard te paard onze oprit opkwam, rende moeder hem tegemoet. Ik had haar nog nooit zo enthousiast gezien. Dat terwijl ik ondertussen al te boek stond als de slechtste schutter in mijn regiment. Ik diende gelukkig niet als gewoon soldaat in hetzelfde regiment als waar mijn broer grote sier kon maken als stafofficier. De vernedering ware ondraaglijk geweest.

3.

Schieten ging beter, toen duidelijk werd dat als ik maar laag genoeg mikte op een verre stip, ik toch wel doel trof. Precies was mijn schot niet, maar ik kon goed genoeg schieten om een menselijk lichaam ergens te raken op 200 meter afstand. Gelukkig maar, want de kapitein van mijn compagnie had al plannen om mij nog eens te kleineren door een hospik van mij te maken.

Ik raakte aanvaard bij het regiment. Na onze eerste vuurdoop groeide het respect van mijn medesoldaten voor mij. Vechten deed mij niks. Bloed deed mij niks. Toen we een artilleriepositie bestormden en innamen, maar door te grote druk, niet konden houden, bleef ik tot de laatste om een kanon om te draaien en ermee op de eigenaars te schieten, voor ik mee terugtrok.

Dat was mooi, maar ik had pech. Er was geen enkele officier die mij gezien had, want die waren allemaal dood of gewond. In dezelfde veldslag raakte mijn broer gepromoveerd tot kapitein. Hij was per ongeluk ingereeden op vijandelijke troepen. De duisternis viel al en hij had zich zo autoritair gedragen dat de mannen dachten dat hij een officier van hen was. Hij had hun vervolgens vlak naast een regiment van ons laten marcheren. De helft kon het niet navertellen. Als ik nu mijn naam zei tegen een onbekende, kreeg ik weer die vervloekte reactie: 'Hé, ben jij niet de broer van die kerel die...?'

Toen ik tijdens de winter voor verlof thuis was, wilde ik het liefst van al meteen terug naar de frontlinie. Mijn broer was toen al majoor. Bovenop de promotie voor zijn huzarenstukje kreeg hij nog een promotie voor zijn excellent stafwerk. Toen ik thuiskwam, was het eerste dat ik hem zei: 'Ah, je bent ook nog heelhuids. Ik was al bang dat je bij de staf te hete koffie zou drinken en je lip zou verbranden.' Hij werd niet boos. Mijn opmerking sloeg nergens op. We wisten allebei dat stafofficieren wel degelijk gevaar liepen. In de zelfde slag was onze bevelvoerende generaal geraakt in zijn dij en was doodgebloed. Toch wilde ik hem kwaad krijgen. Ik zei: 'Die luide knallen die jullie soms in de staftent horen, dat zijn granaten, niet de donder, dus je moet zeker niet onder tafel kruipen.' Als kind kroop hij bij onweer onder tafel. De enige zwakte waarmee ik hem als kind kon uitlachen.

Hij werd nog steeds niet boos. Hij stond gewoon op en wandelde naar me toe om mij vriendschappelijk op de schouder te slaan. Pas toen zag ik dat hij mankte. Moeder keek boos naar mij. 'Het werk van een stafofficier is niet zonder gevaar', zei ze. Mijn broer had toen hij een bericht van zijn kolonel-ondertussen generaal- overbracht naar één van zijn compagniecommandanten een kogel in zijn been gekregen. De kogel was recht door zijn been gegaan, wat hem gered had van een amputatie. Zijn paard was wel dood.

Pa zag mij en zei: 'Jij bent tenminste voorzichtig geweest.' Of hij het zo bedoelde, weet ik niet, maar toen klonk het als: 'Een lafaard als jij raakt natuurlijk niet gewond.'

's Avonds zette ik me met een fles whisky op het dak van ons ciderhuis. In de winter maakten we geen cider, dus daar was het rustig. Het was een heldere nacht en ik had een goed uitzicht over het slavenkwartier. Het was toen dat ik eindelijk iets zag om mijn broer een hak te zetten. Had ik geweten hoe zwaar hij en onze ouders er zouden aan tillen, had ik het misschien niet gedaan.

4.

Sinds ik haar gekocht had, sloop hij 's nachts naar haar toe. Daarom sliep hij ook thuis. Zijn regiment bewaakte de rivier en was dichtbij gelegerd. Dichtbij, maar niet zo dichtbij dat je elke dag om en weer kon rijden met je paard zonder bekap te zijn. Toch deed hij het. Nu snapte ik waarom. Mijn broer was voor de charmes van Lucille gevallen. Op zich geen schok, ze was bijna te mooi om te weerstaan. Zelf viel ik uitsluitend op kleine, blonde vrouwen, liefst met vlechten. Maar mijn broer had wel vaker iets uitgevreten met één van onze negermeisjes. Gelukkig was hij niet zo dom of onhandig om er één te bezwangeren.

De eerste nacht, dacht ik haar gewoon te laten geselen. Daarna besloot ik haar voor één of ander vergrijp te laten brandmerken. In haar gezicht. Een zeer zware straf, die ik niet kon opleggen als het vergrijp niet erg genoeg was. Dat vereiste enige planning, maar ik kon er wel wat op vinden. Een grote diefstal in haar schoenen schuiven. En dan kssssh, de D van dief op haar wang. Eens zien of hij haar dan nog zo graag 's nachts bezoekt. Voor mijn kweek zou het geen verschil maken.

Maar toen ik informeerde bij de slaven, merkte ik dat het dieper zat. Mijn broer, de grote verdediger van de slavernij, was verliefd op een slavenmeid. Hij gaf haar cadeautjes, hij gaf onze opzichter pakken koffie van het leger op voorwaarde dat hij haar bij het werk zou ontzien. Ze kreeg speciale zeep en parfum. En volgens het meisje waarmee ze een hut deelde, zelfs dure jurken, die ze natuurlijk alleen binnenskamers droeg als hij langskwam. Haar kamergenote gaf hij zwijggeld. Maar ik gaf het dubbele aan spreekgeld. Ik kon niet stoppen met giechelen toen ik besloot wat ik allemaal zou doen.

Allereerst verkocht ik haar.

5.

Ik verkocht haar 'landinwaarts', dat wil zeggen: weg van de rivier, naar het hart van de katoenkweek. Daar waren de omstandigheden voor zwarten het slechtst. Ik ving een heel goeie prijs. In financieel opzicht was het ook een slimme zet. Hoewel onze officieren belachelijk optimistisch bleven, zag ik het fout gaan. We verloren veel terrein en ondanks enkele spectaculaire overwinningen heroverden we nooit wat. Het zuiden was aan het wankelen en met de val van het zuiden stond slavernij ten dode opgeschreven. Gelukkig zagen veel mensen dat nog niet in of ik had nooit nog een goeie prijs gevangen voor Lucille.

Ik raadde pa aan hetzelfde te doen met zijn negers, maar die wilde niet. 'Ik behandel mijn zwarten zoals ik ze altijd behandeld heb. Als de tijd komt dat ik ze vrij moet laten, wil ik ze zonder blikken of blozen kunnen aanbieden om

te blijven en te werken voor een loon. Ik ben niet te oud om mee te gaan met mijn tijd.'

Lucille verkopen midden in oorlogstijd, terwijl ze net gewend was geraakt aan het leven op onze plantage en vrienden had gemaakt, vond hij onnodig wreed en onverantwoordelijk. 'Als je een slaaf koopt, koop je ook de verantwoordelijkheid erover. Die kun je niet zomaar van je afschudden als je daar zin in hebt.'

Van mijn broer kreeg ik voor het eerst in mijn hele leven een brief. De kerels waarmee ik een tent deelde, vroegen waarom ik zo moest lachen. Ik vouwde de brief op en zei: 'O niks, mijn broer schrijft mij iets grappigs.' Hij wilde weten aan wie ik Lucille verkocht had. Die stille genieter wilde haar terugkopen. Het was tijd voor de volgende stap.

Ik had eigenlijk geen idee hoe het met Lucille ging en dat kon mij niet schelen ook, maar ik schreef hem terug dat ze had proberen vluchten van haar nieuwe eigenaar, terug naar onze nieuwe plantage. Ze had zo vaak willen vluchten dat ze eerst de tenen van haar linkervoet hadden afgezet. En toen dat haar niet tegenhield, hadden ze de spieren in haar dijen doorgesneden zodat ze niet meer snel vooruit kwam. Maar toen ze daarop haar nieuwe meester met zijn eigen jachtgeweer had verwond, waren diens stoppen doorgeslagen.

Hij had een gat in haar onderbuik gestoken, had haar darmen eruit getrokken en die tegen een boom genageld. Daarna had hij haar met zweepslagen gedwongen om rond de boom te stappen, zodat haar ingewanden afrolden rond de boom. Dat had hij gedaan tot ze bezweek.

Om het helemaal af te maken, had ik gezegd dat ze zwanger was geweest en dat de baby er tijdens haar stervensleed was uitgevallen. De baby leefde niet. Een interessant detail was dat het om een mulat ging.

Ik schreef natuurlijk dat ik het ten zeerste betreurde, maar dat de oorlog iedereen de zenuwen gaf. Als kers op de taart schreef ik:

'Het slechte gedrag van deze negerin die anders altijd zo dociel en gedwee alles met haar liet gebeuren, kan ik alleen verklaren uit de abominabele behandeling die ze daar kreeg. Dat ze zwanger was van een mulat wijst er op dat de nieuwe eigenaar zijn bezitsrecht ook in bed liet gelden, wat natuurlijk volstrekt inhumaan is. Al moet ik in alle eerlijkheid zeggen dat het meisje niet zonder schuld is. Ze opende haar benen voor Jan en alleman. Dat was ook de reden waarom de vorige eigenaar haar aan mij verkocht. Al zijn negers gingen op de vuist met elkaar om te beslissen wie bij haar in bed mocht duiken. Bij ons veroorzaakte ze zulke problemen natuurlijk niet. De negers van pa hebben wel goede manieren.'

Ik kreeg geen antwoord.

Twee weken later kreeg ik wel een brief van vader. Ze hadden gehoord van

wat er met Lucille gebeurd was en ze hielden mij persoonlijk verantwoordelijk. Een meisje verkopen aan slechte huize was niet iets dat ze van hun zoon konden tolereren. De reputatie van de familie stond op het spel. Ik werd vriendelijk verzocht mijn volgende verlof niet thuis door te brengen, tot de gemoederen een beetje bedaard waren. Moeder had helaas mijn brief gelezen en lag ziek te bed. Ze droomde elke nacht van 'het incident met de boom', zoals mijn vader het verwoordde.

In razernij schreef ik terug dat ik 'in het gezicht van deze aantijgingen' nu helaas de waarheid moest zeggen. Ik had haar enkel en alleen verkocht omdat mijn broer 'zekere nachtelijke genoegens met haar deelde'. Ik wilde de familie sparen van schande.

Toen ik weken later het antwoord van mijn ouders las, was het duidelijk: ik had gewoon geen familie.

'Je mannelijke noden lenigen, zonder enige vorm van dwang van de kant van je broer, is nog iets heel anders dan een onschuldig wezen overleveren aan de wreedheid van een zwakzinnige sadist.'

Ik begon te denken dat ze zelfs hadden ingestemd met een huwelijk tussen hem en Lucille. Om mij de rest van mijn leven onder de neus te wrijven: 'Het is jouw schuld, je had maar niet zo'n mooi meisje moeten kopen.'

62

Nijd is een slechte raadgever, maar ik kon het niet meer van me af zetten. Ik kon alleen nog aan mijn broer denken. Alles leek te schreeuwen dat hij beter was dan mij. Ik betrapte mezelf erop dat ik over manieren fantaseerde om hem uit de weg te ruimen. In het begin voelde ik me daar nog schuldig over. Maar na een tijd voelde ik alleen nog teleurstelling omdat ik mijn fantasieën niet kon uitwerken.

Mijn ouders wilde ik ook terugbetalen voor hun ongelijke behandeling. Bezetten door nijd en frustratie zag ik één goeie optie: overlopen.

Er was niks meer dat mij bond met het Zuiden en het was sowieso niet verstandig om voor een verloren zaak te strijden.

In de noordelijke rangen voelde ik mij al snel beter thuis dan in de zuidelijke. Ze zagen overlopers graag komen. Overlopers deden hen de overwinning ruiken. Voor mij was er nu geen enkele weg meer terug. De confrontatie met mijn broer kon niet uitblijven.

6.

'Yup, het is het vijfde.' Ryan stond over mij gebogen met een sip gezicht.

'Welk vijfde?', vroeg Walt. Hij drukte een kus op elke kaart in zijn kaartendek

en keek niet op van deze bezigheid. Vanavond had hij pokeravond met enkele mannen van de F-compagnie, dus hij moest zijn dek zegenen.

‘Wel, het regiment dat tegenover ons ligt, is inderdaad het vijfde’, zei Ryan.

‘Ja, en wat dan nog?’, vroeg Walt,

‘Heb je het hem niet gezegd?’, vroeg Ryan aan mij.

‘Nope’, zei ik.

‘Wat gezegd?’, vroeg Walt.

‘Toms broer dient in het vijfde’, zei Ryan tegen Walt. ‘En nu?’, vroeg Ryan aan mij.

‘Wat nu?’, vroeg ik. ‘Niks nu. We hebben elk onze kant gekozen. We wisten allebei dat dit kon gebeuren.’

‘Ja, maar toch. Je wil toch je eigen broer niet omver schieten? Ga dat eens uitleggen aan je ouders.’

Ik trok mijn zwarte vilten hoed over mijn ogen. Het enige uniformstuk dat ik had gehouden. De blauwe kepi's van het Noorden bevielen mij niet.

‘Je eigen broer?’, vroeg Walt. ‘Haha, pech, jongen, je hebt het ook niet getroffen. Kun je er niet om poken? Als hij verliest, loopt hij ook over naar onze kant. En omgekeerd.’

63

‘Ik ga niet terug. En mijn broer loopt niet over.’, zei ik.

‘Kan je geen overplaatsing vragen?’, vroeg Ryan.

‘Een voorkeursbehandeling eisen? Omdat mijn broer een sufferd is?’, vroeg ik. ‘Nee, bedankt.’

‘Moet ik hem echt niet laten weten dat jij hier zit? Met hun voorposten kun je zo een babbeltje slaan. ‘t is erg rustig langs de linie. We wisselen zelfs kranten met hen uit. Voor wat koffiebonen geven ze de boodschap wel door.’

‘Nee’, zei ik, ‘als het hem interesseert, kan hij het wel voor zichzelf uitvissen.’

‘Jij je zin’, zei Ryan eindelijk, ‘maar jij liever dan ik, kerel. Jezus, man, ik mag er niet aan denken. Je eigen broer afmaken.’

‘Ach kom, wat is de kans? Ons regiment telt een paar honderd man, zijn regiment telt een paar honderd man. Wat is de kans dat we op elkaar schieten?’

‘Mja’, zei Ryan, ‘ik weet het zo niet. Onze legers hebben beide honderden regimenten, maar het is toch net dat van hem en net dat van ons die nu tegenover elkaar liggen.’

‘Ik geloof niet in kans’, zei Walt. ‘Wat is de kans dat iemand elke keer hij poker speelt een full house haalt, he? Kan niet, he? Wel, ik zweer het jullie, laat mij twee uur poker spelen en ik haal minstens één full house. Ik geloof niet in kans. Ik geloof alleen in geluk.’

‘Nou, succes met de discussie’, zei hij, ‘ik ga die van F-compagnie verder pluimen.’

‘Hoe close ben je met je broer?’, vroeg Ryan, die naast mij gehurkt bleef zitten. Dat was één van de vele nadelen van het leven in de loopgraven: zero privacy.

‘Wil je mij met rust laten nu?’, vroeg ik. ‘Sinds het begin van deze oorlog, heb ik geen broer meer, duidelijk?’

‘Je broer is en blijft je broer’, zei Ryan. ‘Ik weet zeker dat er een speciale plek in de hel is voor mensen die hun eigen broer dood maken.’

‘Laat mij pitten!’, schreeuwde ik. Ryan was de vrijwillige organisator van religieuze avonden voor de troepen. Het laatste wat ik wilde was dat hij er zijn geloof bij sleurde. Ik weigerde nog iets te zeggen en pas toen hij zijn middagdutje deed, vlak na zijn middaggebed, trok ik naar de rivier.

Daar bewaakten onze voorposten de enige doorwaadbare plek. Van verbroedering met de overkant, hadden ze een handeltje gemaakt. Over de rivier hadden ze een touw gespannen met een mandje. Als je iets in het mandje wilde transporteren naar de overkant, kostte je dat 1 dollar.

Ik vroeg de voorposten van de vijand om mijn broer te roepen. Ik stopte mijn verzoek en een zak koffiebonen in het mandje. Gaf een dollar aan mijn eigen voorposten en ging in het gras zitten. Er kwam snel een boodschap terug. ‘Als je dit leest, richt ik al op je, vuile verrader.’ Ik dook niet eens weg. Dat was veiliger. Het schot ging meters naast. Mijn broer was nooit een geweldig schutter geweest. Hij had de ogen van moeder, net als ik.

Waar ik op gerekend had, gebeurde. Van enige rust langs de linie was plots geen sprake meer. Onze voorposten openden het vuur. Enkele minuten later knalden onze kanonnen.

7.

Technisch gezien, had ik hem niet vermoord, maar voor mijn ouders maakte het geen verschil. Ze wisten zelfs niet dat ik zijn dood had uitgelokt en toch gaven ze mij de schuld. Na de oorlog liet vader per testament onze plantage na aan de zoon van zijn broer, mijn neef. Weliswaar zonder de slaven, want die hadden hun vrijheid gekregen, maar toch, de plantage alleen was nog steeds een fortuin waard. Wat ik de wereld ooit misdaan had om dit te ver-

dienen, wist ik niet.

De enige waartegen ik alles eens verteld heb, was een hoer. Ze luisterde tot het eind, daar was ik haar dankbaar voor. Maar toen ik uitverteld was zei ze: 'Natuurlijk was hij beter. Hij was ouder.' Voor één seconde dacht ik dat die re-denering de nijld in mij kon smoren. Maar nee, de kanker zat te diep. Ik zocht zelfs een tijd naar Lucille, die nu ergens van haar vrijheid genoot. Gewoon om er bij haar eens goed in te peperen dat mijn broer haar alleen maar gebruikte en, verliefd of niet, nooit in zijn kop zou halen om met haar te trouwen of zo.

Als overloper kon ik mij in mijn geboortestreek niet meer vertonen, dus ik vestigde mij in het Noorden. Het geld dat ik had, investeerde ik in de spoor-wegindustrie. Ik onderhield een tijdje een briefcorrespondentie met mijn moeder. Maar toen ze bijna alleen nog over mijn broer kon schrijven, stopte ik ook daarmee.

Mijn investering in de spoorlijnen was de enige goeie beslissing in mijn hele leven. Als ik uit de gevangenis kom, ben ik van plan om hard te genieten van de vette winst. Nog tien jaar. Dan kom ik vrij voor moord op een buurman. Hij had gelachen met mijn slechte zicht, toen ik tegen een lantaarnpaal botste. 'Je moet je ruiten wassen', had hij geroepen. Hij was een geweldige danser en de casanova van het dorp. Als je in het zuiden iemand neerknalde, omdat hij je beledigd had, kwam je er vaak vrij licht vanaf. Maar niet hier, niet in dit dorp, niet ik. Als ik mijn broer zijn succes gewoon had gegund, was het allemaal anders gelopen. Maar ik kan het niet. Ik hoop van harte dat hij in de hemel zit en ik naar de hel ga. Als we samen in de hemel zitten, krijgt hij vast een betere kamer, met een beter uitzicht en leukere engelen om hem te dienen. Ik kan het zo voor mij zien. Nee, doe mij dan maar gewoon de hel.

65

Commentaar van de redactie

In "Broer tegen broer" snijdt Peynsaert een universele problematiek van alle tijden aan: de concurrentie tussen broers. Opnieuw gebruikt hij zijn favoriete setting van de burgeroorlog en een ik-personage dat zijn normen heeft aan-gepast aan de plaats en tijd waarin hij leeft.

Ondanks het feit dat ze op elkaar lijken (dezelfde achtergrond, slechte ogen, enz.) moet het hoofdpersonage steeds onderdoen voor zijn broer en lijken de ouders steevast voor hun oudste zoon te kiezen. Door de eenzijdige visie van het ik-personage – hij kan zich onmogelijk inleven in een ander – kunnen we als lezer ook niet achterhalen vanwaar de overmaatse affectie van de ouders voor de ene zoon en de karige genegenheid voor de andere vandaan komt.

Een verschil met de andere hoofdpersonages van Peynsaert is dat de wreed-heid hier wel doelgericht en gefundeerd is. Deze man doodt om te doden en omdat hij daar plezier aan/beleeft, omdat het zijn gevoelens bedaar-t.

Hij wordt dan wel door de omstandigheden (de concurrentiestrijd met zijn broer) gedwongen over te stappen op deze daden, maar hij doet het voornamelijk uit woede, haat en eveneens uit machteloze wanhoop. Een wanhoop, die voortvloeit uit het gevoel nooit goed te kunnen doen, zelfs al is zijn inzet nog zo groot.

Deze hoofdpersoon is iemand die zijn situatie, zij het nog zo banaal, niet meer wenst te dragen en het heft in eigen handen neemt. Hij is één van de mensen die een bepaalde psychologische situatie, in dit geval het voortdurend in de schaduw staan van zijn half vergoddelijkte broer, niet meer aankan of ervoor kiest deze niet meer te dulden en waarbij de stoppen doorslaan.

De situatie escaleert: van loutere woordelijke schermutselingen en kleine pesterijen, stapt hij over tot het verkopen van zijn geliefde en zelfs tot de aanzet van zijn dood. Dit alles zeer bewust en berekend. Peynsaerts andere personages zijn doorgaans niet wreed op deze manier. Ze doden omdat het van hen verwacht wordt, omdat ze in een oorlogssituatie verkeren. Dit hoofdpersoonage bevindt zich in de werkelijkheid in een oorlogssituatie en mentaal in een psychologische oorlogssituatie, wat voor hem zijn daden rechtvaardigt. Hij wordt overheerst door nijd en laat geen enkel ander gevoel toe.

Hij maakt letterlijk een vijand van zijn broer door zich aan te sluiten bij de tegenpartij in de Amerikaanse burgeroorlog. Op deze manier is het ook gerechtvaardigd hem te doden, aangezien de situatie van oorlog vereist de tegenpartij uit te schakelen.

Spijt kent hij niet. De haat tegenover zijn broer wordt niet weggenomen door het letterlijke elimineren van zijn vijand. Zelfs na de dood triomfeert zijn broer nog over hem, want zijn ouders kunnen hem niet loslaten en hij is ervan overtuigd dat zijn vijand een speciale plek in de hemel heeft.

Af en toe laat Peynsaert de lezer lachen met zijn grauwe humor: stekende zinsneden die in de toenmalige historische tijdspanne en streek als normaal beschouwd werden komen op ons grotesk en dus lachwekkend over. Peynsaerts unieke gevoel voor deze donkere humor keert in meerdere van zijn kortverhalen terug: de naïef klinkende personages doen uitspraken die in onze tijden niet meer geduld zouden worden en zijn in hun naïviteit rotsvast overtuigd van de legitimiteit van hun opvattingen.

Kenmerkend voor Peynsaerts fictie blijven de wrange humor, de wrede en naïeve anti-held, de historische setting die baadt in de beelden van bloedvergieten en zinloos geweld. Verhalen die telkens het lezen waard blijven!

EEN 18de-EEUWS SCHIMPLIED

Barbara Vos

Inleiding

Tussen de criminele processtukken in het Stadsarchief van Gent vindt men veel meer dan alleen maar dagvaardingen, brieven, signalementen en andere officiële documentatie. Dikwijls sluipt er ook ander materiaal tussen, bijvoorbeeld onderdelen van bewijsmateriaal (stukjes stof, stukjes hout) of in beslag genomen materiaal. In 1783 werden in Gent drie schuine liedjes in geconfisceerd. In het begeleidende document stipuleerde de rechtbank dat de liedjes niet mochten verkocht, gedrukt of verspreid worden. Dit was conform aan het edict dat regelmatig werd uitgevaardigd en dat de verspreiding van dergelijke liedjes strafbaar stelde¹. Toch hield dit de Gentenaar niet tegen clandestien liedjes te schrijven.

De manuscripten van de liedjes zaten met een touwtje aan het begeleidende document vastgebonden. Het grootste deel van de tekst handelt over losse seksuele betrekkingen met vrolijke mannen in de hoofdrol. De liedjes bevatten volkswijsheden en verwijzen tevens naar het dagelijks leven.

Het liedje van de vier lichtzinnige zussen

We bekijken één van de liedjes van dichtbij: *'Liedeken van vier gesusters'*². Het liedje bevat een knipoog naar de prostitutie. Het gaat over het leven van vier zussen, zoals de titel laat vermoeden. In het eerste vers wordt de situatie geschetst. De zussen waren *'op de swier'* en losbandig. Ze waren voortdurend op zoek *'om met jongemans om te gaen'*. Elke zus wordt in één of meerdere afzonderlijke verzen bezongen.³

De eerste zus heet Joanne Therese. Het tweede vers vertelt haar verhaal. Volgens de verteller heeft ze aanbidders in verschillende beroepsgroepen:

1 Bijvoorbeeld *Édit de l'Empereur et Roi, défendant de composer, imprimer, distribuer des libelles ou écrits satiriques, diffamatoires, scandaleux ou séditieux* (22 november 1787). Bron: VERHAEGEN, (P.), GACHARD, (L.P.), DE LE COURT, (J.). Op. Cit., vol. 13, pp. 126-127.

2 De liedjes zijn in hun geheel terug te vinden in het Stadsarchief van Gent. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 287.

3 De schuin gedrukte tekst is een letterlijke weergave van het manuscript.

*'Joanne Therese staet hier ten thoone,
Zij heeft veel vryers sonder Loone,
Den eerste is eenen van een comptoir,
den tweeden verkeert in Kerkck en coor,
den derden is eenen Bleeckers Knecht,
hy keert het meysken slings en regts,
den vierden is eenen timmerman,
die Joanne Therese wel neuken can, bis.'*

In de volgende twee verzen komt de tweede zus, Livyne, aan de beurt. Zij hield er vreemde gewoonten op na, die we met het doel om de lectuur van deze tekst enigszins fatsoenlijk te houden, buiten beschouwing laten.

Nadat haar ontuchtige avonturen waren bezongen, was het in vers 5 de beurt aan Anne, de derde zus. Haar vers handelt over een poging om een eerlijke vrouw worden:

*'Sy heeft geseyt het is teydt van trauwen,
anders en kan ik niet worden een vrouwe,
gelyck myne ander susters nu gaen syn,
ofte wel ik moet blyven in Pyn,
gy cant my wel winnen den coost,
daer om gy my uyt de peynne verloost, bis.'*

Vervolgens komt de vierde zus, Marjanne, aan bod in vers 6:

*'Maer marjanne is nog de beste van al,
godt heeft haer bewaert van menigen val,
want in haer jonckheyd wilt het weten,
heeft sy menigen nacht by de jongmans geseten,*

*en vele helpen vertairen hun geldt,
Dat marjanneken soo dickwils bequelt
maer het is nu al te laet beklaegt,
want daer en wordt niet meer naer gevraegt, bis.'*

In de laatste twee verzen worden de toehoorders nog enkele waarschuwingen meegegeven.

*'Dese vier meyskens welt het weten,
die hebben menig Jongmans geldt opgeeten,
op den dies van bier en chocolaet
hebben Zy menig Jongman gepaeyt,
maer al die daer hebben verkeert,
die hebben daer achter een lesse geleert,
sy en verkeeren daer, maer voor eenen tydt,
en soo geraeken Zy hun vreyers queyt, bis.'*

*'Orlofvrienden voor het Leste,
want ik raed u voor het leeste,
en welt daer niet meer naer hooren
want die dochters sullen u stoorren
hunne tonge is soo vool finyn,
sy schynen een venusdier te syn,
een venusdier, een venusdier,
het syn vier meysken van den swier, bis.*

finis'

De auteur van het sloot zijn tekst af met het volgende vers:

'Al heeft de penne de waerheydt geschreven

Nog is mynen naeme in het secret gebleven'

Het was dus niet de bedoeling dat de namen bekend werden. In het bijgevoegde rechterlijke document waren geen namen te vinden. Ook de auteur van de twee andere liedjes bleef onbekend. We vermoeden dat het om twee verschillende auteurs ging, omwille van de handschriften.

De benaming *'venusdier'* is ongetwijfeld een verwijzing naar de prostitutie. Het liedje toont aan dat de grens tussen prostitutie en losbandigheid soms erg moeilijk te onderscheiden was. De auteur/zanger waarschuwt de toehoorders wel voor dergelijke vrouwen, maar we krijgen te verstaan dat onzedige vrouwen niet per se paria's in de samenleving waren. Ze maakten net deel uit van de maatschappij.

Nawoord

Nu blijf er nog één vraag over. Is dit liedje werkelijk gezongen geweest, ondanks de inbeslagname van de tekst? Helaas is dit niet meer te achterhalen. Het bijgevoegde document vertelt ons hier niets over. Toch is het best mogelijk dat het liedje in het Gent van 1783 in de nachtelijke uurtjes in de herbergen weerklonk...

MUSEA IN DE KIJKER

Reizen en trafiek in de romantiek. De porseleinkaart als gids.

Rosa De Vriendt-Mores

In het Liberaal Archief, Kramersplein 23, 9000 Gent, loopt van 20 november 2011 tot en met 29 februari 2012 een tentoonstelling over reizen naar aanleiding van een schenking van geporseleinde kaarten door Rosa De Vriendt-Mores.

Deze tentoonstelling focust op reizen en trafiek van goederen, afgebeeld op porseleinkaarten. Porseleinkaarten (ca 1825-1880) ontleen hun naam aan hun uitzonderlijke glans en textuur. Het drukprocedé maakte gebruik van de lithografie of steendruk die begin 19e eeuw was ontwikkeld en van een heel specifieke ondergrond. Op fijn karton werd een dunne laag kaolien gemengd met loodwit aangebracht, waardoor de kaart zijn specifiek karakter kreeg. Vervolgens werd dit voorbehandeld karton bedrukt met tekst, afbeeldingen en randornamenten. Ontwikkeld als een procedé om vooral luxueuze visitekaartjes te drukken, werd de porseleinkaart op korte tijd een ideaal medium voor de burgerij en voor de ambachtslui om publiciteit te maken. Ons land was het onbetwiste centrum van de porseleinkaartproductie en had een internationaal cliënteel. [Klik hier om alvast een voorproefje van deze kaarten te bekijken.](#)

Als tweede luik in deze tentoonstelling wordt een origineel werk van de Zwitserse kunstenaar Jean Midolle voorgesteld. Deze 19e-eeuwse kalligraaf publiceerde in 1846 de *Recueil ou Alphabet de Lettres Initiales Historiques*, gedrukt door de Gentse lithograaf Gustave Jacquyns. Het betreft hier geen traditioneel boek maar eerder een prachtig verzorgde staalkaart van het artistiek kunnen van Midolle, een soort van 'portfolio' voor toekomstige klanten. Het bevat een reeks korte historische biografieën, elk beginnend met een van de 24 letters die het alfabet toen rijk was (de 'i' en de 'w' ontbraken) en verenigt op schitterende wijze de kunst van de kalligrafie met middeleeuwse miniaturen en met sierelementen uit de mythologie. Slechts enkele exemplaren van dit werk bleven bewaard.

Hierna volgt de tekst van de hand van de schenkster mevrouw Rosa Mores,

die voorgelezen werd door prof. Dr. W. Prevenier bij de opening van de tentoonstelling.

Reizen en trafiek in de romantiek

Deze tentoonstelling focust op een materie die ook vandaag in ons land, en in de stad Gent, tot veel problemen leidt, namelijk "Reizen en trafiek van goederen", en de afbeelding ervan op porseleinkaarten, van ca. 1840 tot 1890. Het tijdperk ervan valt grosso modo samen met de romantiek en de postromantiek. Voor deze late einddatum verwijzen wij naar de inventaris leper op porseleinkaart 1840-1890.

Toen Luc Pareyn, directeur van het Liberaal Archief, voor de dag kwam met het voorstel voor een tentoonstelling rond porseleinkaarten, waarvan een grote schenking aan het Liberaal Archief lopende is, hebben wij hierop sceptisch gereageerd. Immers, met reclamekaarten op porseleinkarton, die ook voor gelegenheidsgrafiek werden gebruikt, zijn reeds diverse tentoonstellingen ingericht zoals in Gent, Brugge, Ieper. Talrijke publicaties in dagbladen en tijdschriften, alsook thesissen aan de Gentse universiteit, handelen over deze drukwerken. Sommige steendrukkers werden eveneens uitvoerig bestudeerd zoals Daveluy in Brugge en de Vande Steene in Gent. Deze publicaties zijn hier ook op de tentoonstelling aanwezig.

Om aan de wens van Luc Pareyn gehoor te geven, hebben wij uit het rijke aanbod van porseleinkaarten het thema "reizen en trafiek van goederen" gefilterd, een thema dat in "zijn geheel" nog niet werd behandeld.

Wegens de ultrasnelle doorbraak van de industriële revolutie in ons land, nam de in- en uitvoer van koopwaren en de verplaatsingen van de personen die erbij betrokken waren evenredig toe. Ook het hotelwezen zat in de lift.

Op de porseleinkaarten zijn allerlei constructies van door paarden getrokken voertuigen te zien. Hiertussen circuleren kruiwagens, stootkarren, dragers van allerlei koopwaren voor de markt, paardrijders. Wij bemerken echter nergens sleden, noch hondenkarren, die reeds lang in gebruik waren. Auto's en fietsen ontbreken ook, omdat zij nog niet echt als vervoermiddel aangewend konden worden. Op een paar kaarten hangt een vage ballon in de lucht.

De hotels beschikten meestal over koetshuizen voor reizigers die met de eigen koets aankwamen. Huurrijtuigen stonden klaar om de reis na de nachtrust voort te zetten of voor een toeristische rit waarbij stadsgezichten bewonderd konden worden. Er is reclame voor de hotels, de rijtuigmaker en de rijtuigschilder, de handelaars in reiskoffers, valiezen, hoedendozen, ... en de uitrusting voor koetsiers.

Voor het paard is er de hoefsmid, de veearts, de zadelmaker, enz. De kassei-legger is hier eveneens aan het werk. Het transport voor goederen en reizigers op de binnenwateren en langs de zee, waar allerlei tussenpersonen zoals "Agents de Change", "Commissionnaires", "Shipbrokers" bij betrokken zijn, biedt allerlei mogelijkheden en diensten. Voor de schepen zijn zeilmakers en een bakker van zeebeschuit voorhanden.

Toen in 1835 de eerste stoomtrein van Brussel naar Mechelen raasde, ontstond een ware revolutie in de transportmogelijkheden. Het landschap onderging een ingrijpende metamorfose, onteigeningen isoleerden landbouwers van hun velden.

Er werden stations gebouwd waarrond zich hotels, restaurants, cafés en huizen met allerlei ontspanningsmogelijkheden kwamen vestigen. Was de "IJzeren weg" enerzijds een concurrent, anderzijds ontstond zeer snel een samenwerking tussen het treinverkeer en het verkeer te land en te water. De hotels fungeerden hier vaak als verbindingsknoop.

Zoals elke medaille heeft ook elke uitvinding haar duistere achterkant. He-las wordt dit door de uitvinder en de profiteurs ervan, die slechts op korte termijn rekenen, nooit voorzien. Kunstenaars die veel gevoeliger zijn voor de wereld waarin zij leven, verwijzen wel naar deze wijzigingen.

De dichter Guido Gezelle schreef over het "stoomgevaarte" een lang gedicht (zie hierna). De aanhef ervan vertolkt treffend de emoties van de landman die 's morgens rustig aan het werk is op zijn veld. Zodra de aarde onder zijn voeten begint te daveren en te kreunen en "zijn bevende herte ontstelt", staart hij in de richting vanwaar hij "t'ijselijkst serpentenhoofd, het ramme-lende metaalgerol" ziet naderen. De Engelse landschapschilder William Turner ziet onder het roet en de rook die uit de schoorsteen van de stoomtrein neervalt, het groene landschap verdwijnen en begraven worden.

In de romantische periode draagt de wandelaar en reiziger een hoge hoed en wandelstok. Paardrijders, mannen als Amazones, hebben speciale laarzen nodig.

Dames hebben, zodra de zon tevoorschijn komt, altijd hun parasol bij de hand - een lijkbleke doorschijnende huidskleur oefende een grote aantrekkingskracht uit op hun minnaars, althans in de romantische literatuur.

Om zich al deze accessoires te kunnen aanschaffen, ontstonden grote winkels als "Magasin de Modes", "Nouveautés", "Prix Fixe". Na het ineensstorten van het rigide stelsel van ambachten en neringen ontstond een markt waarbij de meest heterocliete producten door dezelfde fabrikant of verkoper aan de man werden gebracht.

De steendrukker P. Barella uit Leuven is tezelfdertijd fabrikant en hersteller

van paraplu's, parasols, barometers enz. Op 19 april 1844 verstuurt hij een rondschrijven waarin hij aankondigt dat hij een nieuw assortiment parasols uit Parijs ter beschikking heeft: "Anglaises, Brésiliennes en Douairières" (een douairière is een weduwe van adel).

Het toerisme en het verblijf in kuuroorden voor de aristocratie en een nieuwe, rijk wordende bourgeoisie nam ook toe. Bootreizen op de Maas en de romantische Rijn vanuit een pittoresk gelegen hotel werden een must.

De rijke stadsbewoners ontvluchtten de steden die zij zelf met hun milieu-vervuilende fabrieken en onhygiënische cités hebben verpest. Van de talrijke arbeiders, vaak ontheemden van het platteland gedoemd tot bedelarij wordt op de hier tentoongestelde kaarten weinig of niets getoond. Ze komen evenwel soms onrechtstreeks voor op maatschappijkaarten en overlijdensberichten, onder de vorm van liefdadigheidsconcerten, loterijen, broodkaarten.

Naast de ontspannings- en handelsreizen en de verplaatsingen naar en van het werk, is elk mens ook gedoemd om een individuele levensreis af te leggen. De cruciale momenten ervan zijn ook op porseleinkarton vereeuwigd.

Geboorten werden in deze periode slechts zelden aangekondigd. Voor de huwelijksaankondiging werden meestal 2 kaarten gebruikt en er bestaan ook kaarten voor huwelijksjubilea.

Kaarten betreffende priesterwijdingen en eremissen komen ook aan bod. Een aparte categorie vormen de overlijdensberichten en nagedachtenissen, dikwijls op groot formaat.

Met de dood is echter nog geen einde aan de levensreis gekomen, want er moet naar een andere wereld, meestal per boot overgevaren worden.

B. Haesen-Boone, horlogemaker in Brugge, maakt reclame met een waarschuwend schoorsteenpronkstuk waarop de Tijd het uur des doods aangeeft en de overgang naar een andere wereld naast het uurwerk is uitgebeeld.

"La Société Orphée" uit Geraardsbergen leidt ons op een uitnodigingskaart voor een bal in 1845 de onderwereld binnen waar Orpheus zijn geliefde afhaalt.

Naast dit reeds uitgebreide thema willen wij nog de aandacht vestigen op enkele opmerkelijke zaken. Het betreft vooreerst de plant *Acanthus*. Vertrekend van een mythe werd het acanthusblad op Korinthische kapitelen aangebracht en is sindsdien niet meer weg geweest uit de kunstwereld. Naast laurier, palm en eikenloof als symbolen van overwinning en succes, en allerlei exotische bomen en planten die refereren naar overzeese connecties, is het de acanthus die overal en in alle vormen vertegenwoordigd is. In 1843 verscheen in Londen de *Guide for drawing the acanthus* door I. Page. Deze gids

moet ook door onze graveerders en lithografen bekend zijn geweest, want wij vinden er veel versieringen in terug die op de porseleinkaarten voorkomen.

Daarnaast is er nog die mysterieuze, romantische, reizende kunstenaar die ook zijn sporen op de porseleinkaart heeft nagelaten. Het gaat om Jean Midolle die in 1836-37 in Genève werkte. Hij was ook aan de slag in Straatsburg. In Gent verbleef hij tussen 1840-50 waar hij logeerde in het Hôtel de l'Etoile. Zijn biografie vertoont veel hiaten zodat hij mogelijk behoorde tot het type van de "Armerer Wandergesell". Midolle was in ieder geval zeer veelzijdig begaafd: "miniaturiste, calligraphe, historien, paléographe, compositeur..." In Gent werkte hij voor Gustave Jacquain voor wie hij een historisch alfabet graveerde, dat ook hier op de tentoonstelling te bewonderen is. Het werd in 1846 uitgegeven en telde de toen gebruikelijke 24 letters. Dit schitterend kunstwerk, dat op historisch vlak weinig te bieden heeft, zal vooral als voorbeeld hebben gediend voor tekenaars en lithografen. Op porseleinkaarten van G. Jacquain en anderen is zijn invloed en kleurengebruik duidelijk merkbaar.

De reclame op de porseleinkaarten was uitsluitend gericht tot volwassenen. Producten en diensten werden rechtstreeks aangeprezen en dit met de grootste zorg en aan de geringste prijs. De kaarten zelf werden door volwassenen in hiervoor speciaal vervaardigde albums gekleefd.

Volgens diverse auteurs is de porseleinkaart ca. 1865 verboden en verdwenen wegens het toxische loodwit dat zij bevatte. Dit is niet helemaal juist want zowel de stad Leper als wijzelf hebben kaarten van veel latere datum. In een uitgave van dr. E. Van Hoonacker, Kortrijk op Porseleinkaarten, staat op blz. 12 dat in België een eerste wetsvoorstel op het verbod van loodwit in de Kamer werd besproken op 29 november 1903.

Wat er ook van zij, in het laatste kwart van de 19e eeuw deed zich een zekere monetaire stabiliteit voor. Er kwamen meer producten in de handel. De reclame ontdekte een nieuwe weg, mede door de voortschrijdende evolutie in de drukprocedures. Er werden nu series prentjes gedrukt met verhaaltjes, zoekplaatjes enz. voor het KIND en het product zelf werd vervangen door het MERK. Liebig - Knorr - Huntig Biscuits - zijn hiervan voorbeelden. De prent had niets meer te maken met het product, de fabrikant of zijn bedrijf. Tezelfdertijd werd de arbeider overdonderd met de mogelijkheid van allerlei aankopen op krediet. Progressieve liberalen zijn hiertegen in opstand gekomen, echter tevergeefs.

Uitgezonderd gedurende de twee wereldoorlogen, is deze reclamevorm via het kind, heden gedegradeerd tot 'kid', progressief en onder alle vormen blijven toenemen, evenals de kredietmogelijkheden. In grootwarenhuizen worden nog altijd series prentjes voor kinderen als promotiemiddel gebruikt.

“Wij reizen om te leren” is wellicht nog bij velen een bekend lied. Wij hopen dat de bezoeker bij een reis door de tentoonstelling een voorouder mag ontmoeten, hetzij als hoteleigenaar, koetsier, scheepsmakelaar of kasseilegger en dat de glanzende porseleinkaart wat licht en reflectie moge brengen in deze donkere tijden. Wie in de porseleinkaart meer ziet dan een mooi verzamelobject, kan nog veel ontdekkingen doen over het reilen en zeilen van onze voorouders in een tijd waar twee tegengestelde stromingen hand in hand evolueerden. Onze negentiende-eeuwse voorgangers hebben hun levensreis afgelegd in een tijdperk waarin zowel de romantiek, met een nostalgische drang naar de middeleeuwen en de oudheid - waarvan de omlijsting en versiering van de reclame doordrongen is - als de industriële revolutie, gericht op een nieuwe wereld, naast elkaar evolueerden. Deze twee stromingen zijn trouwens duidelijk op de porseleinkaart aanwezig net zoals in onze huidige wereld.

De tentoonstelling loopt van 20 november 2011 tot en met 29 februari 2012

Openingsuren: dagelijks, van zondag tot en met vrijdag, 13-17 u. - Toegang gratis

(gesloten op zaterdag, op 25 en 26 december 2011 en op 1 en 2 januari 2012)

Blauwe Zaal, Liberaal Archief, Kramersplein 23, 9000 Gent - www.liberaalarchief.be

Het stoomgevaarte

Guido Gezelle - 1858

De aarde davert en van onder
de aarde wederdreunt een wonder
doof geronk; de landman houdt
op van werken, staat, en schouwt
waar hij, ievers opgevaren,
kan het zwart geweerte ontwaren
dat zijn bevend herte ontstelt:
al zijn hope bloeit in 't veld.

- De aarde gromt weêrom van onder
zijne voeten, en, het wonder
donderend gebrom rolt voort,
dat hij 't klaar en klaarder hoort,
en, dáár komt het: 't nadert, 't nadert,
't is daar... ziet gij hoe 't gebladert,
en de grond, en alles, dook
in een wolk van damp en rook?
Ziet gij 't over de aarde varen,
immer nadrend, immer nâren
tot dat, lijk een bliksemvier,
't scherpe tierende getier
uit de wolk berst? Zij scheurt open
en daar komt vóóruitgekropen,
't ijselijkst serpenteenhoofd
met een kronkelend lijf! Verdoofd
slaan mijn ooren bal, zij tuiten
weg en weder van het fluiten,
van het gorglend borstgegrol,
't rammelend metaalgerol,
't knerzelende tandgeknetter,
't schetterende reengekletter,
't ratelende keelgerucht
en het vluchtige gezucht,
dat, al branden op de schenen,
rent en rukt voorbij, verdwenen.

Het Belle Epoque Centrum Blankenberge

Vincenzo De Meulenaere

De Belle Epoque was een periode van industriële vooruitgang en artistieke bloei. Een ontwikkeling die ook de kuststad Blankenberge gestaag beïnvloedde. Een welvarende elite ontdekte de geneugten van de Noordzee en droeg zo bij tot de ontwikkeling van Blankenberge als een toeristische trekpleister en ontmoetingspunt van kunstenaars zoals Felicien Rops en Frans Masereel. In de nabijheid van de centraal gelegen Sint Antonius en Sint Rochuskerk te Blankenberge bevindt zich het 'Belle Epoque Centrum', een ode aan een periode waarin de kuststad kon profiteren van een gouden tijdperk en uitgroeide tot een bruisende badstad waarin immense hotels, een prachtig kursaal en een pier de kustlijn zouden domineren. Het bezoekerscentrum is gevestigd in drie gerestaureerde panden die dateren uit 1894 en dompelt de bezoeker meteen onder in een wereld waarin aan de schijnbare onbekommerde levensstijl van de welgestelde burger geen einde leek te komen. Het hoogtepunt is een naar waarheid ingericht salon, dat het beeld van de levenssfeer van een welstellende burger perfect illustreert. Het museum legt echter niet zozeer de nadruk op het louter bewonderen van relictten (van posters, over postkaarten tot galajurken) uit deze periode, maar er werd eveneens een goed uitgewerkt interactief luik aan toegevoegd. Van het opnemen van geuren die zich in de het Blankenberge van toen verspreidden, zoals de visgeur die men gewaar werd op de plaatselijke vismarkt over de krentenbollen die werden verkocht op het strand, over het beluisteren van de swingende muziekstukken die de vele orkesten brachten in de majestueuze balzalen en de lokale gesprekken in het sappige Blankenbergse dialect, tot het bekijken originele filmbeelden die de gehele sfeer van de bruisende kuststad in de periode tussen 1870 en 1914 laten herleven. Bijzonder is ook het feit dat de aandacht niet enkel gevestigd is op de toeristen, maar eveneens op de lokale bevolking, waarvan het harde vissersleven zelfs in tijden van welstand onlosmakelijk verbonden bleef met het sociale weefsel in de kusstad. Het contrast kan niet groter zijn. Het bezoekerscentrum zet deze interessante periode met veel respect voor de eigenheid van de verschillende lagen van de bevolking neer en is een aanrader voor eenieder die de sfeer van Belle Epoque volledig tot zich wil nemen.

PRIJSVRAAG VAN MENSEN EN DINGEN 2012

Doelstelling

Voor het laatste nummer van 2012 opteren we voor een themanummer: correspondentie uit de periode rond de Eerste en de Tweede Wereldoorlog van de vorige eeuw. We gaan op zoek naar brieven van onze vrienden en familieleden die de oorlogsdagen hebben meegemaakt en kiezen de meest bijzondere uit voor publicatie. Hierbij mocht ons lezerspubliek zeker niet worden vergeten. Daarom doen wij een beroep op u om ook op zoek te gaan naar oude brieven, postkaartjes of dagboeken die u altijd heeft bewaard of die mogelijk in vergetelheid zijn geraakt op een stoffige zolder of in een vochtige kelder.

Aan de opmerkelijkste inzendingen is tevens een prijs verbonden! Ze maken kans op één van de onderstaande prijzen:

Eerste prijs: boekenbon van 100€

Tweede prijs: boekenbon van 50€

Derde prijs: boekenbon van 25€

79

Voorwaarden van deelname en reglementering

1. De ingestuurde correspondentie bestaat uit een transcriptie en een scan van het betreffende stuk.
2. De ingestuurde correspondentie mag nog niet eerder gepubliceerd zijn.
3. De ingestuurde correspondentie moet authentiek zijn.
4. De ingestuurde correspondentie moet vergezeld zijn van enige toelichting (wie is de auteur, wat is de vindplaats, datering) en contactgegevens (e-mailadres en adres van de inzender).
5. Het is niet de bedoeling dat originele documenten worden ingezonden, tenzij deze aan de bibliotheek van de KBOV worden geschonken.
6. De inzender gaat bij overlevenden na of in de tekst voorkomende namen mogen worden gepubliceerd en vrijwaart de KBOV.

Alle inzendingen worden bekeken en beoordeeld. De redactieraad maakt een selectie van de winnaars op basis van inhoud, originaliteit en authenticiteit.